

Vlado Valenčič

# IZSELJEVANJE SLOVENCEV V DRUGE DEŽELE HABSBURŠKE MONARHIJE

Obseg in smeri slovenskega odseljevanja v tuje, neslovenske dežele nekdanje avstro-ogrske monarhije moremo zasledovati po statistiki ljudskih štetij.<sup>1</sup> Ob popisih je bilo treba odgovoriti na razna vprašanja, na podlagi katerih se je mogla določiti domovinska, rojstna ali narodna pripadnost prebivalstva. Sicer ni bilo pri vseh štetjih obdelano prebivalstvo po vseh teh znakih, vendar razpolagamo za vsako štetje s podatki, ki dajejo vsaj približno sliko o številu prebivalcev, ki so pripadali po domovinstvu, rojstvu ali narodnosti slovenskemu ozemlju, živeli pa so ob času popisa v neslovenskih deželah. Seveda nam statistika prebivalstva po domovinski ali rojstni pripadnosti ter po narodnosti ne pokaže izseljevanja kot množičnega pojava v vsej njegovi celoti in njegovih značilnostih. Saj tudi ni ta statistika ustrežajoč način za ugotavljanje izseljevanja, ampak je v pomanjkanju posebne statistike izseljevanja le njeno nadomestilo.<sup>2</sup>

Štetje za leto 1857 je bilo obdelano in rezultati objavljeni za vso tedanjo monarhijo enotno, torej, je vsebovana v rezultatih tudi poznejša ogrska polovica. Rezultati tega štetja so glede domovinske občine odsotnih domačinov objavljeni, toda le v skupnih številkah za domačine iste dežele. Iz te statistike vidimo, koliko Štajercev, Korošcev, Kranjcev in Primorcev je živelo v drugih deželah, ne vidi pa se, koliko jih odpade na posamezne okraje ali slovenske dele Štajerske, Koroške in Primorske in koliko oseb iz slovenskega ozemlja je živelo v neslovenskih delih omenjenih dežel. V tabeli I. in v naslednjih, ki vsebujejo pregled stanja našega izseljevanja v tuje dežele nekdanje monarhije, so posebej navedene tiste, v katerih je živelo večje število naših ljudi ali so bile drugače značilne za naše izseljevanje.

Tabela I: Domovinsko prebivalstvo v tujih deželah avstrijske monarhije leta 1857

| Dežela bivanja                                           | Domovinske dežele |         |          |           | Skupaj |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------|----------|-----------|--------|
|                                                          | Štajerska         | Koroška | Kranjska | Primorska |        |
| Doljna Avstrija                                          | 6.381             | 1.161   | 1.084    | 749       | 9.375  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 1.293             | 706     | 187      | 89        | 2.275  |
| Ceška, Moravska, Šlezija,<br>Galicija, Bukovina          | 623               |         | 469      | 84        | 1.176  |
| Dalmacija                                                | 7                 | 3       | 35       | 87        | 132    |
| Hrvaška in Slavonija,<br>- Vojna Krajina                 | 3.701             | 186     | 2.995    | 830       | 7.712  |
| Ogrska                                                   | 1.321             | 204     | 602      | 129       | 2.256  |
| Benečija in Lombardija                                   | 122               | 187     | 10       | 1.552     | 1.871  |
|                                                          | 13.448            | 2.447   | 4.913    | 3.520     | 24.797 |
|                                                          |                   |         | 469      |           |        |

Podatki so vzeti iz »Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich nach der Zählung vom 31. October 1857«.

<sup>1</sup> Razprava je poglavje iz neobjavljenega dela Migracije in strukturne spremembe prebivalstva na Slovenskem v dobi liberalnega kapitalizma; delo je bilo napisano okoli 1950.

<sup>2</sup> Pri proučevanju slovenskega izseljenstva so uporabljali objavljeno statistično gradivo in podobne metode tudi drugi avtorji npr. Živko Šifrer, Matjaž Klementič in drugi.

Med nemškimi deželami je bila Spodnja Avstrija glede števila tam prisotnih oseb iz naših dežel daleč pred drugimi. V tem se izraža vpliv Dunaja kot upravnega in gospodarskega središča države, ki je privlačevalo prebivalstvo vseh dežel. Druge avstrijske dežele za izseljevanje iz naših krajev skoraj niso prihajale v poštev, nekaj več koroških deželanov je bilo le na Tirolskem in Solnograškem, štajerskih pa v Gornji Avstriji, toda čeprav so te dežele mejile ena na drugo, je ostalo migracijsko gibanje med njimi v skromnem obsegu in tudi pri tem je bilo slovensko ozemlje kot bolj oddaljeno prizadeto le v manjši meri. Kakšen obseg je tedaj zavzemalo slovensko naseljevanje v nemških delih Štajerske in Koroške, statistika iz leta 1857 ne pove. Iz Štajerske in Kranjske je bil že tedaj usmerjen močan izseljeniški tok na Hrvaško in v Slavonijo ter tudi na Ogrsko. Osebe z domovinsko pravico na Štajerskem, ki so živele na Hrvaškem in v Slavoniji, so bile predvsem iz slovenskega dela dežele, kar nam dokazujejo statistike poznejših štetij, ki so izkazovale avstrijske izseljence v ogrski polovici države po okrajih porekla ali po maternem jeziku. Tudi precejšen del Štajercev, ki so živeli na Ogrskem, je bil brez dvoma iz Slovenske Štajerske.

Ljudsko štetje 1857 je imelo svoje pomanjkljivosti, vendar se mi zdi, da v posameznih deželah ugotovljeno število oseb s tujim domovinstvom več ali manj ustreza resnici. Po navodilih za popis je bilo treba popisati domačine z domovinsko pravico in tujce, to je osebe s tujim domovinstvom. Sicer so bile kot domačini štete tedaj osebe, za katere ni bilo dokazano domovinstvo druge občine, toda tudi pri poznejših štetjih so avstrijske državljanke, katerih domovinstvo je bilo neznano, šteli kot pristojne v občini bivanja. Bistvenejši pomislek, ali rezultati leta 1857 dajejo pravo sliko o obsegu prisotnosti tujega prebivalstva v posameznih deželah, pa vzbuja sprememba v predpisih za pridobivanje domovinske pravice, ki je nastala v času do prihodnjega ljudskega štetja. V času štetja leta 1857 je veljal občinski zakon iz leta 1849, ki je poznal še pridobitev domovinske pravice po samem zakonu (*ipso iure*) pri dopuščenem štiriletnem bivanju brez domovnice. Cesarski patent z dne 24. aprila 1859 je kot razlog za pridobitev domovinstva po zakonu dopustil le še stalno nastanitev za uradnika v javni službi, po štiriletnem bivanju je dal samo pravico, zahtevati podelitev domovinske pravice, po domovinskem zakonu iz leta 1863 pa je bila vsaka taka pravica izključena. V skladu s predpisi o domovinstvu si je mogel doseljenec pred letom 1857 pridobiti domovinstvo v tujih avstrijskih deželah, kjer je živel štiri leta v isti občini; s pridobitvijo domovinske pravice je prenehal biti tujec, v statistiki je bil izkazan kot domačin. Gotovo so bili s pridobitvijo domovinstva zabrisani marsikateri primeri izseljevanja, vendar taki primeri niso mogli biti številni, če sodimo po tem, kar je znanega o takratnem odseljevanju s slovenskega ozemlja. Odseljevanje v tuje dežele bivše monarhije je zavzelo večji obseg šele v naslednjih desetletjih.

Rezultati štetja 1869 so bili obdelani in objavljeni tako, da so izkazani v naših deželah odsotni domačini po deželah, v katerih so ob času štetja živeli, na drugi strani pa so osebe z našega ozemlja izkazane med tujci po posameznih okrajih tujih avstrijskih dežel. Oba načina ugotavljanja sta prišla do zelo različnih rezultatov, število odsotnih domačinov je v primeri s številom prisotnih tujcev mnogo nižje; razlike so tako velike, da nima statistika naših odsotnih domačinov, ki so bili v tujih avstrijskih deželah, nobenega praktičnega pomena, ker mnogo bolje služi statistika prisotnih tujcev. Glede oseb, ki so živele v ogrski polovici, pa smo navezani le na podatke o odsotnih domačinih. Sicer tudi te številke niso v vsakem pogledu zanesljive, vendar se zdi, da vsaj za ocenitev migracij iz Kranjske niso brez vrednosti. V tabeli II. je prikazano število oseb, ki so imele domovinsko pravico v štirih deželah, kjer so živeli Slovenci, bile pa so v drugih avstrijskih deželah štete kot prisotni tujci. Pregled števila oseb v ogrskih deželah je napravljen na podlagi statistike o odsotnih

**Tabela II: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1869**

| Dežela bivanja                                           | Domovinske dežele |         |          |           |        |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------|----------|-----------|--------|
|                                                          | Štajerska         | Koroška | Kranjska | Primorska | Skupaj |
| Doljna Avstrija                                          | 11.561            | 2.298   | 2.493    | 1.428     | 17.780 |
| Nemška Štajerska                                         | —                 | 8.085   | 3.590    | 1.117     | 12.792 |
| Nemška Koroška                                           | 2.380             | —       | 1.498    | 250       | 4.137  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 2.602             | 1.459   | 640      | 275       | 4.976  |
| Ceška, Moravska, Šlezija,<br>Galicija, Bukovina          | 1.003             | 272     | 608      | 200       | 2.083  |
| Hrvaška Istra                                            | 140               | 128     | 509      | —         | 777    |
| Dalmacija                                                | 81                | 21      | 235      | 544       | 881    |
|                                                          | 17.767            | 12.263  | 9.573    | 3.814     | 43.426 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov v »Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. December 1869«. Številke pomenijo v tujih deželah kot prisotne štete osebe z domovinstvom v navedenih deželah s slovenskim prebivalstvom.

domačinih. Ker so prisotni tujci razvrščeni le po deželah domovinstva, je mogoče v pregledu upoštevati glede razdelitve po domovinstvu cele dežele, pač pa so posebej izkazani neslovenski deli Štajerske, Koroške in Istre, da se vidi, koliko je tam živelo oseb z domovinstvom v drugih slovenskih deželah. Pri tem niso zajeti doseljenci iz slovenskega dela dežele, v kateri so imeli domovinstvo, nasprotno pa so zajeti doseljenci iz neslovenskih delov drugih dežel. Na podlagi objavljenih podatkov se slovenski deli dežel v pogledu domovinstva prebivalstva ne dajo ločeno prikazati od neslovenskih. Ker je Nemška Štajerska že tedaj bila važen cilj za slovensko doseljevanje, je potrebno prikazati, koliko oseb, pristojnih v drugih slovenskih deželah, je tam živelo. Več kot tretjina oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in živele v tujih avstrijskih deželah, od Korošcev skoraj dve tretjini, od Primorcev več kot četrtnina, je odpadlo na Nemško Štajersko. Med Korošci je bil sicer gotovo velik del iz nemškega dela dežele, ki je mejil na Nemško Štajersko, vendar delež slovenskega dela verjetno ni mnogo zaostajal. Pri doseljevanju v Dolnjo Avstrijo je bil najmočnejše udeležen kočevski okraj; po statistiki o odsotnih domačinih je tam živelo 1006 oseb z domovinstvom v kočevskem okraju, tolminski okraj je izkazoval 179 oseb v Dolnji Avstriji, ostali so bili zastopani le z nekaj desetninami izseljencev. Kakšen je bil delež iz slovenskega dela Štajerske in Koroške v Dolnji Avstriji, je težko presojati. Posebno pomemben tedaj najbrž še ni bil. Ostale tuje avstrijske dežele za doseljevanje Slovencev niso imele skoraj nikakega pomena.

Večje važnosti so bile za slovensko izseljevanje dežele ogrske polovice. Statistika prebivalstva z avstrijskim domovinstvom v teh deželah sloni na podatkih o odsotnih domačinih. Čeprav ti podatki, kot je bilo že omenjeno, niso vedno zanesljivi, se zdi, da je izseljevanje v ogrske dežele zajeto vsaj v nekaterih deželah v popolnejšem obsegu kot pa izseljevanje v tuje avstrijske dežele. Na to kaže število oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in so po statistiki 1869 živele v deželah ogrske krone. Vendar je tudi to število zaostajalo za resničnim in je bila pri teh podatkih še druga netočnost, navedbe svojcev o deželi ogrske polovice, v kateri naj bi bili odsotni domačini, so bile v veliki meri napačne. Pri štetju 1869 so v deželah ogrske polovice našli skoraj petino več oseb z domovinstvom v avstrijskih deželah, kakor pa jih je bilo v teh deželah navedenih odsotnih z bivališčem v ogrskih deželah. Razen tega so bile znatne razlike v navedbi dežel, v kateri naj bi odsotni živeli. Po teh navedbah bi moralo biti na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojni Krajini, ki je bila tedaj sicer še posebna upravna enota in je bila pozneje priključena Hrvatski, 3205 oseb iz avstrijskih dežel, po ogrski statistiki jih je bilo dejansko 20.583, na drugi strani

pa je bilo navedeno za mnogo več Avstrijcev, da živijo na Madžarskem in Sedmograškem, kot so jih v teh deželah v resnici našeli. Svojci so za odsotnega domačina mnogokrat navedli kot bivališče le Ogrsko, ne da bi bližje označili deželo, v kateri je živel.<sup>3</sup> Ker so bile zlasti netočne navedbe o bivališču oseb na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojni Krajini in so ravno te dežele v prvi vrsti prihajale v poštev za naše izseljevanje, je treba številke o razdelitvi izseljencev po deželah vzeti s pridržkom. Isti pridržek velja glede skupnega števila izseljencev v deželah ogrske krone; to število je bilo v resnici višje, kot ga je izkazovala avstrijska statistika, ne da se pa presojati, kakšne so bile razlike posebej za naše dežele.

Število na slovenskem ozemlju pristojnih oseb, ki so bile po navedbi njihovih svojcev odsotne v ogrskih deželah, se je v primeri z letom 1857 zelo pomnožilo. Pretežni del izseljencev je dala Kranjska, kjer je bil najmočnejše zastopan kočevski okraj (2118 oseb na Hrvaškem in v Slavoniji, 2184 na Ogrskem), sledili so postojnski, črnomeljski, novomeški in logaški okraj, od katerih je vsak imel od 1000 do 1300 domačinov na Hrvaškem ali na Ogrskem. Tudi ostali kranjski okraji so bili vsi udeleženi z večjim ali manjšim številom pri izseljevanju v ogrsko polovico države, od slovenskih okrajev v drugih deželah so imeli več izseljencev voloski, brežiški in ptujski okraj, od drugih jih je bilo le malo. Od naših kranjskih izseljencev, ki so bili šteti v deželah ogrske polovice, je prišlo na 1000 moških le 161 žensk, med izseljenci iz kočevskega okraja je bil delež moških še dosti višji. Računano na vse izseljence iz slovenskega ozemlja je bil ženski delež nekaj višji, na 1000 moških je prišlo 230 žensk. To številčno razmerje med obema spoloma dokazuje, da je imelo izseljevanje na Hrvaško in Ogrsko poseben značaj.

Tudi med tistimi Kranjci in Primorci, ki so bili v tujih avstrijskih deželah po navedbah o odsotnih domačinih, so znatno prevladovali moški, med temi odseljenci je bilo 174 žensk na 1000 moških. To razmerje je drugačno, če se računa na pristojne na Kranjskem in Primorskem, ki so bili šteti kot prisotni v tujih avstrijskih deželah, tedaj pride 602 žensk na 1000 moških. Tudi pri odseljencih iz Štajerske in Koroške so moški znatno prevladovali, čeprav ne v toliki meri kot pri Kranjci in Primorski, vendar številke za ti dve deželi, v katerih so bili Nemci v večini, za slovensko ozemlje ne morejo biti značilne, zato jih rajši ne upoštevamo. Razlika v številčnem medsebojnem razmerju obeh spolov kaže, da so svojci navajali sorazmeroma vedno dosti manj odsotnih žensk kot moških. Mislim, da je bilo to odvisno v veliki meri od razlike v trajanju odsotnosti pri obeh spolih. Svojci so kot odsotne navajali predvsem tiste, ki so bili odsotni le za krajši čas in glede katerih so pričakovali, da se vrnejo domov. Na tiste, ki so bili že dalj časa v tujini in je njihovo bivanje izven doma postalo trajno ter domači na vrnitev niso več računali, so pa več ali manj pozabili in jih pri štetju sploh niso omenjali med odsotnimi domačini, čeprav so še imeli staro domovinstvo. Zdi se, da so bili taki primeri pri ženskah mnogo številnejši kot pri moških in so bili posledica različnega značaja izseljevanja. Pri ženskah je prevladovalo trajno, pri moških začasno izseljevanje.

Številčno razmerje med obema spoloma pri tedanjih izseljencih ter značilnost okrajev, iz katerih so največ prihajali, kaže, da je takratno izseljevanje bilo v glavnem sezonskega značaja. Ljudje niso odhajali iz domačega kraja v tuje dežele zato, da bi se tam za stalno naselili, ampak so šli zato, da bi si s kakšnim sezonskim delom zaslužili nekaj denarja in se s prihranjenim zaslužkom vrnili domov. Pri tem izseljevanju niso bili prizadeti vsi okraji enakomerno; kolikor odkriva statistika, ki smo jo navajali glede odsotnih oseb z domovinsko pravico na slovenskem ozemlju, in pa poročila tedanjega časa, je bilo sezonsko izseljevanje razširjeno v istih predelih, ki so nekaj desetletij po-

<sup>3</sup> Bevölkerung und Viehstand ... nach der Zählung vom 31. December 1869, V. H. Erläuterungen zu den Bevölkerungs-Ergebnissen, str. 66.

znejše dajali največje deleže našega ameriškega izseljevanja, to je Bela Krajina, kočevski okraj in loška dolina.

Kočevarji so si iskali zaslužka največ s krošnjarstvom; s svojo robo, južnim sadjem, citronami, pomarančami, olivami, mandeljni, dateljni, z inozemskimi buteljčnimi vini in tržaško rozoljo nišo obiskovali le sosednih dežel, ampak tudi oddaljenejše kraje. Kupčevali so tudi z razno kranjsko železno robo, ki so jo razpečavali po svetu.<sup>4</sup> Po svoji kupčiji so ostali včasih več let odsotni od svojih domov, dasi so se v pretežni večini podajali v svet le čez zimo. Tako so v krajih ob Kolpi od Metlike do Osilnice hodili iskat zaslužka v tujino, Osilničani s krošnjo po svetu pa tudi z žago v hrvatske gozdove, Kostelčani s krošnjo na Ogrsko, Poljanci in Semičani so kot Kočevarji hodili krošnjariti v Nemčijo. Zaslужili so si toliko denarja, da so plačali davke in si v Karlovcu kupili kak mernik žita za dom. Dopis iz Kostela v »Novicah« na kratko ugotavlja: »Na jesen, kmalu o malem šmarnu se pobere vse, kar je možkega kaj vrednega ali na nemško ali na magjarsko po trgovini, doma ostanejo le ženske. Vrnejo se o veliki noči.«<sup>5</sup> S krošnjarstvom so si hodili služiti kruha tudi moški iz Banje Loke, kupovali so po bližnji okolici domače pridelke in jih prodajali v Reki in po Istri.<sup>6</sup>

Krošnjarstvo je svojevrsten primer sezonskega izseljevanja. Pravo sezonsko izseljevanje je tisto, ko se izseljenec poda v tujino na delo, ki ga je treba opraviti v določenem letnem času, kot so to razna opravila v kmetijstvu in gozdarstvu. Tako sezonsko izseljevanje je bilo v navadi v raznih predelih slovenskega ozemlja, kjer domača kmetija ni dajala dovolj kruha.

Iz vasi ob vznožju Gorjancev, od Kostanjevice do Čateža in Velike Doline, so hodili Hrvatom mlatiti žito, za kar so dobili plačilo v žitu. Poleg vina je bil glavni pridelek teh krajev krompir, ki je bil vsakdanja hrana. Prediva so si pridelali komaj za obleko, volne za sukno tudi niso imeli dovolj, mnogi, ki so šli na Hrvatsko mlatiti, so si morali izposoditi celo vrečo za žito.<sup>7</sup> V Vinici, v Beli Krajini, kmetija ni mogla preživljati družine. Fantje so hodili v Nemčijo na delo, toda zaslužek je bil skromen. Kmetje so hodili kositi v Bjelovar, Fužine in Petrinjo, da so si prislužili nekaj denarja.<sup>8</sup> Iz loške doline, Starega trga, Babnega polja in z Blok, kjer so bili ljudje vajeni gozdarskega dela, so hodili vsako zimo delat v gozdove na Hrvaškem, Ogrskem, v Galiciji in celo v Rusiji. Iz nekaterih vasi so odšli za zaslužkom skoraj vsi moški.<sup>9</sup> V Loškem potoku je zemlja revna in ni mogla preživljati vseh ljudi, ki so si zato iskali zaslužka na Hrvaškem, v Slavoniji, na Ogrskem, Erdeljskem in v Romuniji, kamor so hodili vsi moški, »štirinajstletni fantje in možje, ki so jim krepke moči že začele pojemati«. Zaposleni so bili različno, največ so sekali in tesali hraste. Prevzemali so delo po navadi v »kompanijah«, ki so se za delo pogodile s trgovci. Delo v gozdovih je bilo težko, živeli so ob skromni hrani, največkrat ob nezabeljenih koruznih žgancih. Zaslužek čez zimo, ako je bil dober, je znašal okrog 100 goldinarjev na osebo. Od dela so se vračali ob Veliki noči ali ob Binkošti.<sup>10</sup> Iz Strug so pozimi moški hodili na Dunaj ali na Hrvaško za zaslužkom. Razen na krošnjarenje so Kostelčani in Osilničani, moški od 12-letnih fantov naprej, od septembra do novembra odhajali na delo v hrvatske, slavonske in ogrske gozdove, maja in junija so se vračali. V ogrskih gozdovih so kot tesači delali Banjaločani. Tudi moško prebivalstvo župnije Draga si je služilo kruh z izde-

<sup>4</sup> B. Haquet, *Abbildung und Beschreibung der südöstlichen und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven usw.*, Leipzig 1801, str. 85.

<sup>5</sup> Beli Krajinci unokraj hribov Gorjancev ob reki Kolpi od Metlike do Osilnice. Novice 1847, str. 167. Dopis iz Kostela, Novice 1867, str. 197.

<sup>6</sup> St. Tomšič in Fr. Ivanc, *Kočevo okrajno glavarstvo*. Ljubljana 1887, str. 95.

<sup>7</sup> Beli Krajinci unokraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic. Novice 1845, str. 7 in 15.

<sup>8</sup> Iz Vinice na Dolenjskem. Novice 1854, str. 35.

<sup>9</sup> Mnogoteri dobrovoljni sveti našim gospodarjem. Novice 1855, str. 145. — Vojteh Ribnikar, *Loška okrajno glavarstvo*, 1889, str. 3, 7 sl. in 72 sl.

<sup>10</sup> Jan. Vesnin, »Loški potok«. Novice 1861, str. 110.

lovanjem dog in s tesanjem v hrvatskih, slavonskih, ogrskih in erdeljskih pa tudi v romunskih in južnoruskih hrastovih gozdovih.<sup>11</sup>

Ribničani so si vkljub lesni obrti in lončarstvu morali iskati pozimi za-  
služka pri gozdnih delih na Hrvatskem in v Slavoniji.<sup>12</sup> Fantje iz kočanske do-  
line, vasi Kuteževo, Zabiče, Trpčane in Podgraje, so hodili pozimi delat na  
Hrvatsko; iz jelšanske župnije, ki je obsegala tudi nekaj hrvatskih vasi, je šlo  
vsako zimo do 600 mož na Hrvatsko tesat doge.<sup>13</sup> Iz Brkinov in Čičarije so si  
iskali zaslužka v bosanskih, slavonskih in ogrskih gozdovih; v času, ko so gra-  
dili sueški prekop, so nekateri iz teh krajev šli na delo v Egipt, od koder so  
pošiljali »napoleondore in šterlinge svoji družinici za obleko in kašo«.<sup>14</sup>

Na delo v hrvatske, slavonske, ogrske in tudi romunske ter gališke gozdove  
so hodili možje in fantje iz mnogih vasi postojnskega okraja, iz okolice Ilirske  
Bistrice in Postojne. V teh krajih so bili že doma vajeni dela v gozdu, ker pa  
jim domači gozdovi niso nudili dovolj zaslužka, iskali so ga v tujini z drvar-  
jenjem, tesarjenjem in pripravljanjem dog. Iz trnovske župnije se je konec  
oktobra podalo 200 do 300 možkih na Hrvatsko, Ogrsko ali v Romunijo, kjer  
so sekali v gozdovih, pripravljali drva, največ pa so izdelovali doge za sode.  
Jeseni so prihajali gozdni agentje najemat delavce za velike trgovce in sklepali  
za nje pogodbe, dajali so tudi predujme za pot. Delavci so se zbrali in odšli na  
delo v skupinah od 30 do 40 oseb. Vračali so se z dela navadno okrog Velike  
noči, »s krvavimi žulji si prislužijo kakov krajcar. Prinesejo 100—200 goldi-  
narjev marljivi, nekateri se pa tudi vrnejo s praznimi rokami, manj pridni ali  
pa opeharjeni po brezvestnih kupcih«. Iz nekaterih krajev postojnskega okraja  
so hodili čez zimo v Reko in Trst, tudi dekleta so mnogokrat šla služiti do po-  
mladi, ko so se vrnila domov pomagat obdelovati polje.<sup>15</sup>

Na Hrvatsko so hodili delat iz Štajerske. V Čakovcu je bil vsako leto ob  
sv. Katarini konec novembra semenj, na katerega je prišlo 300 do 400 mladih  
deklet iz slovenskega Štajerja, ki so se udinjala čez zimo za predice. Zaslužek  
je bil slab, kajti »pridno je moralo biti dekle, da zraven živeža naprede en dan  
eno cevko, za katero ji je plačilo 1 groš slabega dnara«.<sup>16</sup>

S Tolminskega so hodili na poljsko delo na Koroško, iz Drežnice so šli  
fantje in možje aprila meseca in so ostali do sv. Jakoba, nekateri celo do vseh  
svetih. Ko so se vračali, so prinesli s seboj 20 do 100 goldinarjev.<sup>17</sup> Bovčani, ki  
so poleti obdelovali svoje polje, so v drugih letnih časih krošnjariji po svetu  
s suknom, galanterijsko robo in podobnim. Med Furlani so moški v velikem  
številu hodili poleti v tujino kot zidarji.<sup>18</sup>

Slika, ki smo jo na podlagi sodobnih in drugih poročil dobili o takratnem  
sezonskem izseljevanju, gotovo ni popolna, verjetno so bili pri tem udeleženi  
tudi še drugi predeli, za katere pa manjkajo podatki. Toda tudi ta slika zado-  
stuje, da nam odkriva značilnosti našega takratnega sezonskega izseljevanja.  
Bilo je v glavnem usmerjeno na delo v ogrskih, hrvatskih, slavonskih in drugih  
gozdovih v vzhodnih deželah, zato je razumljivo veliko število možkih, ki so  
bili pristojni na Kránjskem; pa so jih ob ljudskih štetjih 1857 in 1869 našli  
v ogrski polovici monarhije. Kolikor je bilo sezonsko izseljevanje povezano  
s krošnjarstvom, je bilo usmerjeno največ v Dolnjo Avstrijo, kjer je Dunaj  
nudil tej obrti največ možnosti zaslužka.

<sup>11</sup> St. Tomšič in Fr. Ivanc, n. o. m., str. 59, 95 in 103.

<sup>12</sup> Janez Ziegler, Kratak popis kmetijstva po ribniškem okraji. Novice 1857, str. 304 sl.

<sup>13</sup> Janez Bilc, Kočanska dolina. Novice 1856, str. 397. — Iz Jelšan v Čičih. Novice 1865, str.

112.

<sup>14</sup> Dopis iz Kastva. Novice 1866, str. 65.

<sup>15</sup> Postojnsko okrajno glavarstvo. Postojna 1869, str. 22, 33 sl., 36, 52, 57, 68, 79, 83, 87, 92, 96,

100 in 102.

<sup>16</sup> Dopis iz Ormoža. Novice 1853, str. 411.

<sup>17</sup> Iz Drežence na Tominskem. Novice 1864, str. 147.

<sup>18</sup> Volkswirtschaftliches Leben in Küstenland. Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bd. Küstenland, str. 285 sl.

**Tabela III: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1880**

| Dežela bivanja                                           | Domovinske dežele |         |          |       |         |       |        |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------|----------|-------|---------|-------|--------|
|                                                          | Štajerska         | Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Istra | Skupaj |
| Dolnja Avstrija                                          | 19.115            | 4.654   | 5.787    | 982   | 630     | 405   | 31.573 |
| Nemška Štajerska                                         | —                 | 16.641  | 6.746    | 489   | 977     | 474   | 25.327 |
| Nemška Koroška                                           | 3.358             | —       | 1.731    | 36    | 290     | 172   | 5.587  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 6.125             | 4.352   | 1.433    | 232   | 364     | 157   | 12.663 |
| Češka, Moravska,<br>Slezija, Galicija,<br>Bukovina       | 2.117             | 543     | 1.076    | 204   | 118     | 144   | 4.202  |
| Hrvaška Istra                                            | 672               | 287     | 1.122    | 1.667 | 1.521   | —     | 5.269  |
| Dalmacija                                                | 212               | 81      | 336      | 584   | 225     | 753   | 2.191  |
|                                                          | 31.599            | 26.558  | 18.231   | 4.194 | 4.125   | 2.105 | 86.812 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja iz leta 1880 objavljenih v »Oesterreichische Statistik, I. Bd., 1. Heft«.

Rezultati štetja iz leta 1880 (tabela III) kažejo, da je izseljevanje s slovenskega ozemlja v nemške avstrijske dežele močnejše naraslo. Dolnja Avstrija z Dunajem in Nemška Štajerska sta sprejeli od prejšnjega ljudskega štetja največ novih slovenskih izseljencev, toda njihovo število se je pomnožilo tudi v deželah, kjer je prej živelo le malo naših ljudi. Izseljevanje v tuje dežele je začelo zavzemati večji obseg, saj se je v razdobju med obema štetjema število oseb, ki so živele izven svoje domovinske dežele v tujih avstrijskih deželah, na Koroškem in Primorskem več kot podvojilo, na Štajerskem in Kranjskem pa skoraj podvojilo. V nadaljnjih dveh desetletjih se je, kot kaže tabela IV in V, razvoj nadaljeval. Za leto 1890 so bili objavljeni podatki o domovinski pripadnosti in deželah bivanja štajerskega prebivalstva ločeno za Spodnjo, Srednjo in Zgornjo Štajersko, kar nam omogoča, da je tudi v našem pregledu Slovenska Štajerska posebej izkazana. Niso pa bili publicirani podatki o deželni domovinski pripadnosti prisotnega prebivalstva po okrajih, zato se ne da ugotoviti, koliko oseb iz drugih slovenskih dežel je živelo v nemškem delu Koroške ali v hrvaškem delu Istre. Pri naslednjih dveh štetjih 1900 in 1910 so bili rezultati o domovinskem poreklu prebivalstva obdelani in publicirani po okrajih,

**Tabela IV: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1890**

| Dežela bivanja                                           | Domovinske dežele |               |          |       |         |       |         |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------------|----------|-------|---------|-------|---------|
|                                                          | Slov. Štajerska   | Slov. Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Istra | Skupaj  |
| Dunaj                                                    | 4.451             | 5.243         | 4.780    | 966   | 777     | 437   | 16.654  |
| Ostala Dolnja Avstrija                                   | 1.854             | 2.307         | 1.657    | 160   | 281     | 102   | 6.361   |
| Nemška Štajerska                                         | 31.668            | 23.796        | 10.295   | 499   | 2.166   | 239   | 68.663  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 1.856             | 6.383         | 2.082    | 220   | 646     | 182   | 11.369  |
| Češka, Moravska,<br>Slezija, Galicija,<br>Bukovina       | 918               | 1.013         | 1.343    | 212   | 412     | 318   | 4.216   |
| Dalmacija                                                | 244               | 179           | 838      | 549   | 441     | 789   | 3.040   |
|                                                          | 40.991            | 38.921        | 20.995   | 2.606 | 4.723   | 2.067 | 110.303 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja iz leta 1890 objavljenih v »Oesterreichische Statistik, XXXII. Bd., 2. Heft, Tabelle XXX«.

Tabela V: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1900

| Dežela bivanja                                           | Domovinske dežele |               |          |       |         |             |         |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------------|----------|-------|---------|-------------|---------|
|                                                          | Slov. Štajerska   | Slov. Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Slov. Istra | Skupaj  |
| Doljna Avstrija                                          | 9.040             | 6.908         | 8.240    | 1.178 | 1.353   | 225         | 26.944  |
| Nemška Štajerska                                         | 43.556            | 15.575        | 12.513   | 553   | 2.866   | 187         | 75.250  |
| Nemška Koroška                                           | 1.945             | 13.836        | 1.818    | 38    | 368     | 6           | 18.011  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 2.558             | 5.017         | 3.038    | 391   | 1.133   | 97          | 12.234  |
| Češka, Moravska,<br>Šlezija, Galicija,<br>Bukovina       | 1.611             | 1.015         | 2.423    | 246   | 732     | 129         | 6.156   |
| Hrvaška Istra                                            | 1.516             | 352           | 1.932    | 2.155 | 2.926   | 5.146       | 14.027  |
| Dalmacija                                                | 321               | 168           | 842      | 811   | 618     | 340         | 3.106   |
|                                                          | 60.547            | 42.871        | 30.806   | 5.372 | 9.996   | 6.136       | 155.728 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov štetja leta 1900 objavljenih v »Österreichische Statistik, LXIV. Bd., 1. Heft«.

za prisotno prebivalstvo je navedena ne le domovinska dežela, ampak tudi domovinski okraj. Na podlagi tako objavljenih rezultatov sta za ti dve štetji sestavljena pregleda o prisotnosti oseb v tujih avstrijskih deželah za vse slovensko ozemlje, torej tudi za slovenske dele posameznih dežel. Pri medsebojni primerjavi tabel se je treba vedno ozirati na teritorialni obseg, za katerega navedene številke veljajo.

Od leta 1890 naprej, ko imamo Slovensko Štajersko posebej izkazano, se vidi prav posebno, kako velik obseg je imelo izseljevanje s slovenskega ozemlja na Nemško Štajersko. Dve tretjini oseb z domovinsko pravico na Slovenskem Štajerskem in živečih v nekdanji Avstriji izven slovenskega ozemlja, je bilo v nemškem delu Štajerske. Tudi število oseb, ki so bile pristojne na Kranjskem in Slovenskem Koroškem, je bilo na Nemškem Štajerskem prav znatno, za doseljevanje s Kranjskega je bil v mejah Avstrije večjega pomena tedaj le Trst, za Slovensko Koroško pa je bila Nemška Štajerska na prvem mestu. Celo od goriškega izseljevanja v tuje avstrijske dežele je sprejela Nemška Štajerska precejšen del. Doseljenci s slovenskega ozemlja so se naseljevali največ v Gradcu in njegovi okolici, iz Slovenske Štajerske zlasti še v nanjo meječih okrajih Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona ter v industrijskih okrajih Srednje in Zgornje Štajerske, Bruck, Leoben in Voitsberg. Pri teh migracijah iz slovenskih dežel na Nemško Štajersko so bili v največji meri udeleženi tudi slovenski kmetijski delavci, ki so si iskali v nemških krajih boljšega zaslužka.<sup>19</sup> Nad polovico oseb, ki so živele na Nemškem Štajerskem, imele pa so domovinstvo v slovenskih štajerskih okrajih, je bilo iz okrajev Maribor in Celje; ne le absolutno, ampak, če izvzamemo mesta, tudi relativno je bil pri izseljevanju na Nemško Štajersko najmočnejše zastopan mariborski okraj, odkoder je bilo leta 1900 skoraj 15 % oseb, ki so imele v tem okraju domovinstvo, štetih v nemških okrajih dežele. Sorazmerno močan delež sta imela na Nemškem Štajerskem še slovenjgraški okraj z 10 % in ljutomerski okraj s skoraj 10 % svojih domovinskih pripadnikov. Na Slovenskem Koroškem so imeli okraji Celovec okolica, Beljak in Velikovec, na Kranjskem Radovljica, na Goriškem Tolmin po več odstotkov svojega domovinskega prebivalstva na Nemškem Štajerskem.

Slovensko priseljevanje na Nemško Štajersko je v dobi, ko je doseglo svojo kulminacijo, vzbujalo zanimanje tudi zaradi vpliva na narodnostno sestavo v

<sup>19</sup> Dr. Richard Pfaundler, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks. Stat. Monatschrift, Jg. N. F. XII/1907, str. 580.

Tabela VI: Domovinsko prebivalstvo v tujih avstrijskih deželah leta 1910

| Dežele bivanja                                           | Domovinske dežele |               |          |       |         |             |         |
|----------------------------------------------------------|-------------------|---------------|----------|-------|---------|-------------|---------|
|                                                          | Slov. Štajerska   | Slov. Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Slov. Istra | Skupaj  |
| Dolna Avstrija                                           | 8.845             | 6.265         | 6.210    | 1.246 | 1.296   | 239         | 24.101  |
| Nemška Štajerska                                         | 42.945            | 13.380        | 8.107    | 487   | 2.097   | 170         | 67.186  |
| Nemška Koroška                                           | 2.265             | 12.589        | 1.045    | 52    | 404     | 7           | 16.362  |
| Gornja Avstrija,<br>Solnograško, Tirolsko,<br>Predarlško | 3.556             | 6.442         | 2.789    | 354   | 1.116   | 55          | 14.312  |
| Češka, Moravska,<br>Slezija, Galicija,<br>Bukovina       | 1.547             | 1.159         | 1.705    | 338   | 610     | 90          | 5.449   |
| Hrvaška Istra                                            | 2.179             | 497           | 2.071    | 2.670 | 2.681   | 5.216       | 15.314  |
| Dalmacija                                                | 423               | 129           | 628      | 655   | 521     | 335         | 2.691   |
|                                                          | 61.760            | 40.461        | 22.555   | 5.802 | 8.725   | 6.112       | 145.415 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov ljudskega štetja leta 1910, objavljenih v Oesterreichische Statistik, N. F. 2. Bd., 1. Heft.

celi deželi. V statističnih publikacijah štetja 1900 in 1910 je bila objavljena razčlenitev v sestavi prisotnega štajerskega prebivalstva pod vidikom domovinske pravice in občevalnega jezika.<sup>20</sup> Po tej je bilo leta 1900 med prisotnim in na Štajerskem pristojnem prebivalstvu Nemške Štajerske 5,66 % oseb, ki so imele domovinstvo v štajerskih slovenskih okrajih, ne všteti spodnještajerska mesta; leta 1910 je ustrezajoči odstotek znašal 5 %, ker je med tem na Nemškem Štajerskem število prisotnega prebivalstva, ki je imelo domovinsko pravico v občinah bivanja, znatno bolj naraslo kot število oseb z domovinstvom na Slovenskem Štajerskem, povečanje v občini bivanja pristojnih oseb pa je bila posledica uveljavljanja novih predpisov o domovinski pravici. Navedeni odstotki bi se še precej zvišali, če bi se upoštevali še slovenski izseljenci iz ostalih dežel.

Za Nemško Štajersko je bila Dolna Avstrija najpomembnejši cilj slovenskega doseljevanja; pretežna večina tega doseljevanja je odpadla na Dunaj. Od štetja 1890 naprej je bilo prebivalstvo velemest v avstrijski statistiki podrobneje obdelano kot ostalo prebivalstvo. Za velemestno prebivalstvo razpolagamo s podatki o njegovi domovinski in rojstni pripadnosti po posameznih političnih okrajih. Statistika za leto 1890 je pokazala, da je nekaj promile na slovenskem ozemlju pristojnega in rojenega prebivalstva živelo na Dunaju. Če izvezemo mesta, v katerih je delež njihovega prebivalstva po domovinski ali rojstni pripadnosti, ki je živel na Dunaju, znašal celo po nekaj odstotkov, se je gibal promile pri prebivalstvu po domovinski pripadnosti na Slovenskem Štajerskem in na Kranjskem v glavnem med 3 in 8 %, višji promile so imeli mariborski okoliški, šmohorski, celovski okoliški in beljaški okraj; vse okraje slovenskega ozemlja je presegal kočevski okraj, od koder je bilo prisotnih na Dunaju 32,7 % v okraju pristojnega prebivalstva. Pri Goriški in v Slovenski Istri je bil delež na Dunaju živečih znatno manjši. V razmerju do prebivalstva po rojstni pripadnosti je bil delež na Dunaju prisotnih v splošnem nekoliko nižji. Nemška Koroška je imela znatno število oseb iz okrajev Slovenske Koroške in je bila za nje poleg Nemške Štajerske najvažnejši cilj doseljevanja. Vendar gre v tem primeru bolj za izmenjavanje prebivalstva med sosednimi političnimi okraji kot pa za enotno usmerjen izseljeniški odtok, saj ni imela Nemška Koroška, potem ko je nazadovalo železarstvo v Hüttenbergu, nobenih pomembnejših industrijskih središč, ki bi pritegovala tuje delavstvo. Sicer pa je odseljevanje iz

<sup>20</sup> Untersuchungen über die Gliederung der ortsanwesenden Bevölkerung unter dem Gesichtspunkte des Heimatsrechtes und der Umgangssprache. Oest. Stat., LXIV. Bd., 1. H., str. XIV in N. F. 2. Bd., 1. H., Uebersicht 20, str. 26.

Slovenske na Nemško Koroško bilo skoraj v ravnotežju z obratnim doseljivanjem. V Slovenski Koroški je bilo prisotnih leta 1900 le nekaj sto oseb z domovinsko pravico na Nemškem Koroškem manj, kot jih je bilo iz Slovenske v Nemški Koroški. Tudi iz Slovenske Štajerske in Kranjske je bilo v nemškem delu Koroške nekaj tisoč ljudi, največ, nad polovico, spodnještajerskih doseljencev je bilo iz slovenjgraškega okraja, iz Kranjske sta pa več kot polovico dala kranjski in radovljiški okraj. K preseljevanju na Koroško je verjetno največ prispevalo kmetijsko delavstvo, ki ga je kmetijstvo na Koroškem zaradi svoje posestne strukture potrebovalo mnogo več kot druge dežele, v katerih so živeli Slovenci. Ostale avstrijske nemške dežele za doseljivanje iz slovenskega ozemlja niso prihajale v večji meri v poštev, le iz koroških okrajev je bilo večje število oseb na sosednjem Tirolskem. O kakšnem izseljevanju v češke in poljske dežele nekdanje Avstrije skoraj ni govora, saj je večina okrajev imela v posameznih teh dežel, ki so bile tudi večjega obsega, le po nekaj desetnih oseb. Sorazmerno močnejše kot ostali okraji slovenskega ozemlja je bil s svojimi ljudmi v tujih avstrijskih deželah zastopan kočevski okraj, njegovi krošnjariji so obiskovali vse dele države.

Iz rezultatov štetij 1900 in 1910 se vidi, da je tedaj Hrvatska Istra pritegnila večje število doseljencev iz raznih delov slovenskega ozemlja. Ti doseljenci so živeli največ v Pulju, ki se je kot glavna luka monarhije razvil v kratkem času v večje mesto, kamor so prihajali od drugod iskati dela in zaslužka v arzenalu in ladjedelnici in v službo pri vojni mornarici.

**Tabela VII: Prebivalstvo z rojstnim poreklom v slovenskih in prisotno v tujih avstrijskih deželah leta 1890**

| Dežele bivanja                                     | Dežele rojstnega porekla |         |          |       |         |       |        |
|----------------------------------------------------|--------------------------|---------|----------|-------|---------|-------|--------|
|                                                    | Slov. Štajerska          | Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Istra | Skupaj |
| Dunaj                                              | 3.693                    | 4.343   | 4.178    | 1.078 | 754     | 625   | 14.671 |
| Ostala Dolnja Avstrija                             | 1.387                    | 1.661   | 1.111    | 159   | 180     | 167   | 4.665  |
| Nemška Štajerska                                   | 25.999                   | 19.146  | 7.268    | 601   | 1.498   | 239   | 54.751 |
| Gornja Avstrija, Solnograško, Tirolsko, Predarlško | 1.589                    | 5.382   | 1.636    | 303   | 474     | 274   | 9.658  |
| Ceška, Moravska, Šlezija, Galicija, Bukovina       | 1.023                    | 954     | 1.151    | 332   | 425     | 471   | 4.356  |
| Dalmacija                                          | 209                      | 254     | 544      | 610   | 325     | 842   | 2.784  |
|                                                    | 33.900                   | 31.740  | 15.888   | 3.083 | 3.656   | 2.618 | 90.885 |

Podatki tabele so posneti iz Oest. Stat. XXXII. Bd., 2. H., Tab. XLVII, str. LX.

Tabela VII kaže tudi število na slovenskem ozemlju rojenega prebivalstva, ki je ob štetju 1890 živelo v tujih avstrijskih deželah. Koroška in Istra sta upoštevani v celoti, ker podatki za posamezne okraje niso na razpolago. Na splošno je bilo število v slovenskih deželah rojenih in v tujini živečih oseb nižje kot število oseb z domovinstvom na slovenskem ozemlju, kakor je bilo sploh število prebivalstva po rojstni pripadnosti na splošno nižje kot število prebivalstva po domovinski pripadnosti. Trst in Istra sta imela obratno razmerje, bilo je več ljudi, ki so bili v Trstu in Istri rojeni, kakor pa tistih, ki so imeli domovinsko pravico, zato je tako razmerje tudi pri Tržičanih in Istranih, ki so živeli v tujih deželah. Številke, ki povedo, koliko na slovenskem ozemlju rojenih je bilo v tujih avstrijskih deželah, dajejo gotovo pravilnejšo sliko o obsegu našega izseljevanja. Statistika po rojstni pripadnosti zajema v naših deželah rojene osebe, ki so ob času štetja živele izven teh dežel, in je torej upravičena

domneva, da je vzrok spremembe bivališča v migracijah. V številkah prebivalstva po domovinski pripadnosti je bilo veliko število takih, ki niso bili nikdar na slovenskem ozemlju, ampak so kot svojci, žene in otroci našega izseljenca posredno dobili njegovo domovinstvo. S to pomanjkljivostjo domovinske statistike moramo pač računati, ko se pri prikazu izseljevanja naslanjamo na njene rezultate, ker za štetji 1900 in 1910 ne razpolagamo z drugimi. Statistika prebivalstva po rojstni pripadnosti za obe zadnji avstrijski štetji je bila objavljena le po deželah, ne pa po okrajih, kar za naš namen ne zadostuje. Primerjava številk za leto 1890 pokaže, da je v tujih avstrijskih deželah bilo s Slovenskega Štajerskega približno ena šestina, s Koroškega petina, s Kranjskega in Goriškega četrtina več oseb z domovinsko kot z rojstno pripadnostjo, iz Trsta in Istre pa jih je bilo petina več z rojstno kot z domovinsko pripadnostjo. Z upoštevanjem teh razlik se je mogoče tudi na podlagi rezultatov statistike o domovinski pripadnosti približati resničnemu številu oseb, ki so zapustile svoj rojstni kraj in živele v tujini. Tako razmerje med številom oseb z domovinsko in rojstno pripadnostjo smemo vzeti kot veljavno le pod pogojem enakih predpisov za pridobivanje domovinstva. Zakon o domovinstvu iz leta 1863 je veljal do konca leta 1900 in ni bilo do štetja, ki je bilo tedaj izvedeno, nikakih sprememb. Rezultati domovinske statistike 1900 so torej istega značaja kot rezultati prejšnjih štetij. Od 1901 naprej je imel vsak avstrijski državlján pravico dobiti domovinstvo občine, v kateri je prostovoljno živel neprekinjeno deset let. V primeri s prejšnjimi predpisi je bilo to znatno olajšanje, katerega je izkoristilo veliko oseb, ki so se naselile izven svojega domovinskega kraja. Zato je statistika o domovinski pripadnosti prebivalstva 1910 (tabela VI) pokazala težnjo k zmanjšanju števila oseb, ki so imele domovinstvo v slovenskih okrajih in živele v tujih avstrijskih deželah. Spremembe niso bile v vseh deželah enake, število oseb v tujih deželah z domovinstvom na Slovenskem Štajerskem in v Trstu se je celo zvišalo. Največje znižanje števila je bilo pri osebáh, ki so imele domovinstvo na Kranjskem; 1910 jih je bila četrtina manj kot deset let prej. Razlike so bile tudi v razvoju po posameznih deželah, kjer so živele osebe z domovinstvom na slovenskem ozemlju. Nazadovalo je predvsem število v Dolnji Avstriji in na Nemškem Štajerskem, torej v deželah, kamor so se naši ljudje najprej in v največjem številu doseljevali; v deželah, kamor je bil dotok mlajši in šibkejši, ni bilo tolikih sprememb ali pa se opaža celo zvišanje. Vendar gre v takih primerih le za manjše spremembe, ki so bile za celotno izseljevanje brez pomena. Število pripadnikov vseh dežel, razen Goriške, je naraslo v Hrvatski Istri, kar je bilo v zvezi z že omenjenim razvojem vojne luke v Pulju.

Zaradi takih različnosti v spremembah stanja prebivalstva po domovinski pripadnosti si je na podlagi te statistike za čas med zadnjima štetjema težko napraviti pravo sliko o razvoju izseljevanja v tuje avstrijske dežele. Za dežele, pri katerih se je število njihovih domovinskih pripadnikov zvišalo ali vsaj ni bistveno nazadovalo, lahko trdimo, da se je izseljevanje nadaljevalo, dasi se obseg tega izseljevanja ne da ugotoviti. Iz Slovenske Štajerske je bil gotovo tudi v prvem desetletju tega stoletja usmerjen močan izseljeniški tok v Dolnjo Avstrijo in Nemško Štajersko, čeprav so številké o njenih domovinskih pripadnikih v teh dveh deželah nazadovale. Ni verjetno, da bi osebe z domovinstvom v Slovenski Štajerski bistveno manj izkoristile ugodnosti za pridobivanje domovinske pravice po novih predpisih kot pripadniki drugih dežel. Število tistih, ki so dobili domovinsko pravico v krajih, kjer so se naselili, je bilo vsaj delno izravnano s številom novih doseljencev. Na Nemškem Koroškem in v ostalih nemških deželah pa je število pripadnikov Slovenske Štajerske naraslo, kar kaže določno na povečanje doseljeniškega dotoka. Isto velja več ali manj za Slovensko Koroško. Pri osebáh z domovinstvom v Slovenski Štajerski in Slovenski Koroški, ki so bile v nemškem delu svojih domovinskih dežel, pa ni

izključeno, da so se v manjši meri prizadevale za pridobitev domovinstva v kraju, kamor so se doselile. Ostale so v svoji domači deželi in bile še toliko povezane s svojo domovinsko občino, da niso čutile potrebe po novi domovinski pravici. Eden izmed vzrokov manjšega prizadevanja za pridobivanje domovinstva je mogel biti tudi v doseljevanju mlajšega datuma, velik del doseljenecv še ni živel deset let v isti občini in ni imel pogojev, da zaprosi za domovinstvo. Veliko znižanje števila Kránjcev in Goričanov v tujih avstrijskih deželah pa brez dvoma dokazuje, da tistih, ki so pridobili novo domovinstvo, ni nadomestil nadaljnji izseljeniški dotok, ampak je dotok v te dežele prenehal in so se celo stari doseljenci odselili drugam. To se vidi tudi iz številke o stanju prebivalstva po rojstni pripadnosti v statistiki za 1900 in 1910. Leta 1910 je živelo na Štajerskem 17.417 na Kranjskem in 2423 na Goriškem rojenih oseb, leta 1910 je bilo štetih na Štajerskem iz obeh dežel le 16.106 in 2115 oseb.

Slika o izseljevanju prebivalstva iz slovenskega ozemlja v tuje avstrijske dežele ne bi bila popolna, če ne bi poznali tudi njegove sestave po spolu. Iz tabele VIII se vidi, koliko žensk je prišlo na 1000 moških v našem izseljeniškem odtoku v glavne dežele doseljevanja. Razmerja se nanašajo na prebivalstvo po rojstni pripadnosti. Skoraj povsod so prevladovali moški, zlasti pri osebah iz Kranjske in Goriške je bil moški spol v veliki večini. Razdelitev po spolu se je razlikovala tudi po deželah doseljevanja; najmanj žensk je bilo med doseljenci na Zgornjem Štajerskem, kjer so se naši izseljenci naselili predvsem kot industrijski delavci v tamkajšnjih industrijskih okrajih. Ženski delež pri doseljevanju v tuje avstrijske dežele je imel tendenco naraščanja. To nam potrjuje številčno razmerje med obema spoloma po statistiki rojstne pripadnosti iz leta 1910 za osebe s slovenskega ozemlja, ki so bile v Dolnji Avstriji in na Štajerskem, glavnih deželah slovenskega doseljevanja. Na 1000 na Kranjskem rojenih moških je prišlo v Dolnji Avstriji 788, na vsem Štajerskem pa 823 prav tam rojenih žensk.

Močno slovensko izseljevanje v tuje avstrijske dežele je imelo svoj vpliv tudi na narodnostno sestavo dežel odseljevanja in dežel doseljevanja. Spremembe, ki so pri tem nastajale, je za Štajersko podrobneje raziskoval R. Pfaundler, za vse avstrijske alpske in južne dežele pa W. Hecke.<sup>21</sup> Pfaundler je na podlagi rokopisnega gradiva štetja 1900 ugotavljal po rojstni pripadnosti migracijske odnošaje med posameznimi deli Štajerske in ostalimi deželami. Velik obseg slovenskega doseljevanja prihaja tudi v njegovih rezultatih do izraza, dasi je štel tri spodnještajerska avtonomna mesta kot nemška in je koroškimi okrajem, ki jih imamo v celoti kot slovensko ozemlje, le delno priznaval slo-

**Tabela VIII: Struktura po spolu na slovenskem ozemlju rojenega in v tujih avstrijskih deželah prisotnega prebivalstva leta 1890**

| Dežele bivanja         | Na 1000 v navedenih deželah rojenih moških in prisotnih v tujih deželah je prišlo prav tam rojenih žensk |         |          |      |         |       |
|------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|----------|------|---------|-------|
|                        | Slov. Štajerska                                                                                          | Koroška | Kranjska | Trst | Goriška | Istra |
| Dunaj                  | 869                                                                                                      | 1045    | 707      | 914  | 611     | 843   |
| Ostala Dolnja Avstrija | 623                                                                                                      | 595     | 406      | 559  | 440     | 117   |
| Zgornja Štajerska      | 463                                                                                                      | 718     | 300      | 480  | 129     | 769   |
| Srednja Štajerska      | 890                                                                                                      | 1055    | 624      | 959  | 399     | 622   |
| Koroška                | 795                                                                                                      | 1083    | 582      | 1047 | 607     | 379   |

Podatki tabele so povzeti iz Oest. Stat., XXXII. Bd., 2. H., Tab. I., str. LXXII.

<sup>21</sup> Pfaundler, n. o. m., str. 557–592. — Dr. Wilhelm Hecke, Volksvermehrung Binnenwanderung und Umgangssprache in den österreichischen Alpenländern und Sudländern. Stat. Monatschrift N. F. XVIII/1913, str. 323–392, ter istega avtorja Die Verschiedenheit der deutschen und slawischen Volksvermehrung in Oesterreich. Stuttgart 1916.

venski značaj in sicer Celovcu in Beljaku do 1/3, Šmohorju in Volšperku do 1/4 in Velikovcu do 4/5, Celovec pa je imel za popolnoma nemški. Na tej podlagi je Pfaundler ugotovil, da je bilo leta 1900 med avstrijskimi državljani na Nemškem Štajerskem 45.976 na slovenskem jezikovnem ozemlju rojenih oseb, od katerih jih je odpadlo 27.659 na Štajersko (spodnještajerske podeželske okraje), 6351 na Koroško, 8622 na Kranjsko in 3344 na ostale dežele. Ti doseljenci so predstavljali že precejšen del prebivalstva na Nemškem Štajerskem. Med prisotnimi avstrijskimi državljani zgornještajerskih okrajev Judenburg, Leoben in Bruck je bilo 5,71 % rojenih na slovenskem jezikovnem ozemlju, v okrajih Gradec okolica in Voitsberg 5,6 %, v Gradcu 13,32 % ter v okrajih Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona, ki so mejili na slovenske okraje, 6,04 %. Največji del slovenskega doseljavanja je bil usmerjen iz Slovenske Štajerske v Gradec in tri sosednje okraje Deutschlandsberg, Leibnitz in Radgona, iz Kranjske, Koroške in Goriške pa v Gradec in gornještajerske industrijske okraje Leoben, Judenburg in Bruck. Spodnještajerci so živeli v velikem številu tudi v teh gornještajerskih industrijskih okrajih, toda sorazmerno s številom svojih izseljencev so bili manj zastopani kot pripadniki omenjenih dežel. V številkah o občevalnem jeziku to pomešanje slovenske in nemške narodnosti ni prihajalo do izraza, kajti, kot ugotavlja Pfaundler, je asimilacija doseljencev v nemških okrajih močno in hitro napredovala.<sup>22</sup> Hecke je v svoji razpravi priobčil podatke o občevalnem jeziku oseb, ki so bile rojene ali pa imele domovinstvo v nekaterih slovenskih deželah, živele pa v tujih. Prišel je do zaključka, da je bil ponekod neznaten odstotek oseb štet s slovenskim občevalnim jezikom med prebivalci, ki so bili po rojstnem ali domovinskem poreklu iz okrajev s slovenskim občevalnim jezikom.<sup>23</sup> Čeprav pravilnost ugotovitev o občevalnem jeziku ni bila v vsakem pogledu izven dvoma in občevalnega jezika ni istovetiti z materinim jezikom ali narodnostjo, je vendar treba priznati, da so slovenski izseljenci v nemških deželah prevzemali nemški jezik za svojega in postali izgubljeni za svoj narod. V svoji knjigi je Hecke objavil nekakšno narodnostno bilanco migracijskih gibanj v mejah Avstrije in pokazal izgubo, ki so jo Slovenci utrpeli pri izseljevanju v tuje avstrijske dežele. Primerjal je na podlagi statistike prebivalstva 1910 po deželah število prisotnih in v deželi rojenih avstrijskih državljanov s slovenskim občevalnim jezikom in je prišel do zaključka, da je na 1000 rojenih Slovencev opustilo svoj materni jezik v korist nemškega ali drugega jezika 21 na Štajerskem, 5 na Koroškem, 11 na Kranjskem in 15 na Goriškem rojenih Slovencev. V teh številkah se v nekem pogledu zrcali tudi intenzivnost v udeležbi posameznih slovenskih dežel pri odselejevanju v tuje avstrijske dežele. Edino številka za Koroško je verjetno precej nižja kot bi morala biti v resnici, ker je bilo prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom na Koroškem več, nego ga je izkazala avstrijska statistika. Po tej statistiki je imela 1910 komaj tretjina prebivalstva v okrajih, ki jih štejemo k slovenskemu ozemlju, slovenski občevalni jezik; za celo Koroško navaja Hecke na 1000 prisotnih prebivalcev 212 oseb s slovenskim in 786 oseb z nemškim občevalnim jezikom. Obseg slovenskega izseljevanja iz Koroške se v luči tega razmerja pokaže seveda dosti manjši, kot pa je računano za celotno prebivalstvo okrajev, kjer so v večjem številu živeli tudi Slovenci. Rezultat odseljevanja iz slovenskega ozemlja v nemške dežele je bil, da je bilo nemško prebivalstvo v deželi doseljavanja številčno ojačeno, slovensko pa v deželi odseljevanja številčno oslajeno.

Bodisi da presojamo slovensko izseljevanje v tuje avstrijske dežele na podlagi statistike o domovinski ali statistike o rojstni pripadnosti, se moramo za-

<sup>22</sup> Pfaundler, n. o. m., str. 578 sl. Relativne številke v Pfaundlerjevi tabeli str. 582 veljajo na 100 in ne na 1000 prisotnih, kot je v tabeli navedeno.

<sup>23</sup> Hecke, n. o. m., Stat. Monatschrift N. F. XVIII/1913, str. 350 sl.

<sup>24</sup> Hecke, Die Verschiedenheit der deutschen und slawischen Volksvermehrung in Oesterreich, str. 56 sl.

vedati, da se število resničnih izseljencev ne krije s številom oseb, ki sta jih statistiki ugotovili. V tujih deželah je živelo mnogo Slovencev, ki niso imeli namena, da se tam stalno naselijo in poiščejo delo in zaslužek. Med temi so bili številnejši npr. slušatelji visokih šol na Dunaju in v Gradcu ter vojaški obvezniki, ki so služili kadrski rok v raznih avstrijskih garnizijah. Na drugi strani pa domovinska statistika ni zajela vseh tistih Slovencev, ki so bili na tujem v javnih službah, kajti taki so dobili domovinsko pravico svojega novega bivališča in njihovo prvotno domovinsko poreklo ni bilo več v statistiki vidno. V primeri z množicami pravih izseljencev so taki primeri, ki so se medsebojno tudi kompenzirali, tvorili le manjši del in na celotno sliko o obsegu in smereh našega izseljevanja niso mogli bistveno vplivati.

**Tabela IX: Prebivalstvo z domovinstvom v spodaj navedenih deželah in prisotno v deželah ogrske krone**

| Dežele domovinstva | 1857  | 1869   | 1880   | 1890   | 1900   | 1910   |
|--------------------|-------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Štajerska          | 5.022 | 2.914  | 12.441 | 18.102 | 20.131 | 19.850 |
| Koroška            | 390   | 259    | 1.205  | 1.524  | 1.864  | 1.870  |
| Kranjska           | 3.597 | 11.194 | 13.157 | 15.900 | 15.444 | 15.785 |
| Trst               |       |        | 1.164  | 1.547  | 1.585  | 1.408  |
| Goriška            | 959   | 2.630  | 488    | 1.409  | 1.202  | 1.168  |
| Istra              |       |        | 2.386  | 5.240  | 5.542  | 9.440  |
|                    | 9.968 | 16.997 | 30.791 | 43.722 | 45.768 | 49.516 |

Podatki te in naslednje tabele so posneti iz statističnih publikacij, v katerih so bili objavljeni rezultati ljudskih štetij. Številke za leto 1869 pomenijo odsotne domačine po navedbah v njihovih domovinskih krajih, pri ostalih štetjih pa v kraju štetja prisotne osebe z domovinstvom v zgoraj navedenih deželah.

Kot smo že videli, je bilo dokaj močno izseljevanje iz slovenskih dežel usmerjeno tudi proti vzhodu v dežele ogrske polovice nekdanje monarhije. To izseljevanje, ki je bilo, vsaj prvotno, predvsem sezonskega značaja, je moralo biti najbolj intenzivno v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tabela IX daje pregled o številčnem stanju oseb z domovinstvom v slovenskih deželah, ki so živele v ogrski polovici države ob posameznih ljudskih štetjih. Skoraj za vsa štetja imamo o avstrijskih državljanih, ki so bili v ogrskih deželah, podatke le o deželah domovinstva, ne pa o domovinskih okrajih. Zato so v pregledu Štajerska, Koroška in Istra upoštevane v celoti. Za leto 1890 je bilo objavljeno po okrajih, koliko oseb je bilo štetih v deželah ogrske krone. Tedaj sta odpadli na slovenske okraje dve tretjini oseb, ki so imele domovinstvo na Štajerskem, od oseb z domovinstvom na Koroškem in v Istri pa nad polovico. Sodeč po narodnostni statistiki avstrijskih državljanov, štetih v ogrskih deželah, je bila Slovenska Štajerska v izseljevanju močnejše zastopana, kot pa kaže domovinska statistika iz leta 1890. Število v ogrskih deželah prisotnih oseb s slovenskega ozemlja se je od 1857 do 1890 skoraj popetorilo; nadaljnje povečanje ni bilo več toliko posledica novega doseljevanja, ampak se je število zvišalo zaradi v novi domovini rojenih otrok naših izseljencev. Povečanje števila izseljencev v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno tudi ni šlo več na račun Kranjske in Štajerske, ampak na račun Istre, pri kateri pa so seveda k izseljevanju prispevali tudi njeni hrvaški okraji.

Tok slovenskih izseljencev v ogrske dežele je bil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tako močan, da je bilo 1890 v ogrski polovici države skoraj 3 % vsega prebivalstva, ki je imelo domovinsko pravico na Kranjskem ter 2,5 % prebivalstva z domovinsko pravico na Slovenskem Štajerskem. Iz Ljubljane in Maribora je bilo štetih v ogrskih deželah nad 10 %, iz Celja skoraj 20 % in iz Ptuja celo 60 % pristojnih v navedenih mestih. Med podeželskimi okraji so imeli v ogrski polovici največ svojih domovinskih pripadnikov Brežice s 7,5 %, Kočevje in Črnomelj, ki sta imela med 4 in 5 %, Postojna s skoraj

**Tabela X: Prebivalstvo z domovinstvom v spodaj navedenih deželah in prisotno v posameznih deželah ogrske krone**

|                      | Štajerska | Koroška | Kranjska | Trst  | Goriška | Istra | Skupaj |
|----------------------|-----------|---------|----------|-------|---------|-------|--------|
| Leta 1869            |           |         |          |       |         |       |        |
| Hrvaška in Slavonija | 1.159     | 23      | 4.609    |       | 226     |       | 6.017  |
| Reka                 |           |         |          |       |         |       |        |
| Ogrska               | 1.755     | 236     | 6.585    |       | 2.404   |       | 10.980 |
|                      | 2.914     | 259     | 11.194   |       | 2.630   |       | 16.997 |
| Leta 1880            |           |         |          |       |         |       |        |
| Hrvaška in Slavonija | 8.743     | 411     | 9.927    | 203   | 284     | 970   | 20.538 |
| Reka                 | 100       | 97      | 791      | 398   | 106     | 1.107 | 2.899  |
| Ogrska               | 3.598     | 697     | 2.439    | 263   | 98      | 259   | 7.354  |
|                      | 12.441    | 1.205   | 13.157   | 1.164 | 488     | 2.336 | 30.791 |
| Leta 1910            |           |         |          |       |         |       |        |
| Hrvaška in Slavonija | 11.797    | 449     | 9.503    | 191   | 385     | 1.932 | 24.257 |
| Reka                 | 678       | 145     | 3.602    | 997   | 635     | 6.913 | 12.970 |
| Ogrska               | 7.375     | 1.276   | 2.680    | 220   | 143     | 595   | 12.289 |
|                      | 19.850    | 1.870   | 15.785   | 1.408 | 1.163   | 9.440 | 49.516 |

4 % in Krško z nad 3 %.<sup>25</sup> Največ izseljencev je živelo na Hrvatskem in v Slavoniji, pozneje je postala tudi Reka važen cilj za izseljeniški tok iz Kranjske in Istre. Podatki o številčnem stanju izseljencev v posameznih ogrskih deželah po statistiki iz 1869, ki jih vsebuje tabela X, so, kot je bilo že omenjeno, netočni; zaradi napačnih navedb je število na Hrvatskem in v Slavoniji živčih izseljencev prenizko, na Ogrskem živčih pa previsoko. Tabela daje pregled o številu izseljencev tudi za leti 1880 in 1910; za 1890 in 1900 ustrezajoči podatki v avstrijskih statističnih publikacijah niso priobčeni. Osebe z domovinstvom na Štajerskem so živele 1910 največ v Zagrebu in zagrebški, varaždinski in bjelovarski županiji, za Kranjce je bila na prvem mestu Reka, precej enakomerno so se razdelili na mesto in županijo Zagreb, potem je zanje prihajala v poštev modruško-reška županija. Reka in njena okolica sta bili najvažnejši cilj tudi za doseljence iz Trsta, Goriške in Istre. Dotok Slovencev v Zagreb je bil tako močan, da so predstavljali znaten del njegovega prebivalstva. Po Perčiču je bilo leta 1880 v Zagrebu 17,43 % prebivalcev, ki so bili po rodu iz Štajerske in Kranjske. Ker se je pozneje doseljevanje iz Slovenskega zmanjšalo, je delež Slovencev v Zagrebu nazadoval.<sup>26</sup>

V sredi preteklega stoletja so naši ljudje hodili v ogrske in hrvatske dežele pretežno na sezonsko delo. Večina sezonskih izseljencev, ki so si pri delu v gozdovih iskali zaslužka, da bi z njim izboljšali svoje življenjske pogoje, je odpadla na Kranjsko. Verjetno statistika, ki je ugotavljala le osebe z našim domovinstvom v ogrskih deželah na dan štetja, ni pokazala izseljevanja v vsem obsegu, tudi se ne more na podlagi ugotovljenih podatkov presojati, koliko oseb je bilo tam na sezonskem delu, koliko pa jih je bilo že stalno naseljenih. Mislim, da je bilo stalno naseljevanje naših ljudi pred 1869 bolj redko. Četudi v statistiki niso zajeti vsi, ki so se preselili na Hrvatsko, saj tisti, ki so morebiti dobili državljanstvo in domovinstvo v ogrski polovici, v številkah naših izseljencev niso mogli biti vsebovani, moramo kot znatno previsoke označiti sodobne cenvite o tamkajšnjem številu Slovencev. Če je Janez Trdina pisal 1860 o najmanj 30.000 Kranjcih, ki jih redi Hrvatska, je bilo to gotovo močno pre-

<sup>25</sup> Oest. Stat. XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VI.

<sup>26</sup> Nikola Perčič, Prirast kretanja gradskog stanovništva s naročito obzirom na grad Zagreb. Zagreb 1935, str. 38 sl.

tirano, saj 1857 niso naštehi tam niti 10.000 oseb, ki bi imele domovinsko pravico na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem skupaj.<sup>27</sup>

Ko pa so v nekaterih predelih slovenskega ozemlja slabe gospodarske razmere v kmetijstvu silile prebivalstvo, da si išče nove in boljše življenjske možnosti, so se pojavili primeri stalnega izseljevanja na Hrvatsko in v Slavonijo. Ob polovici prejšnjega stoletja so oblasti izseljevanje v ogrske dežele zavirale, ker vprašanje kolonizacije na Ogrskem še ni bilo rešeno. Kranjsko deželno namestništvo je 1854 podrejenim uradom naročalo, naj večjega izseljevanja na Hrvatsko in Ogrsko ne dovoljujejo, ker ni zagotovljen življenjski obstoj izseljencev. Potne liste pa naj izdajajo tistim, ki vsako leto odhajajo na delo na Ogrsko, Hrvaško in v Banat.<sup>28</sup> Podoba je, da je stalno naseljevanje na Hrvaškem začelo zavzemati večji obseg proti koncu šestdesetih let. Leta 1867 je več družin v Kostelu ob Kolpi prodalo svoja posestva in so se preselili v Maslovino na Hrvaško. Vendar so ti izseljenci slabo zadeli, še istega leta jih je tam zaradi slabih razmer 11 umrlo, 14 se jih je vrnilo nazaj v domačo vas, kjer niso imeli več ne doma ne hrane.<sup>29</sup> Leta 1868 so poročale »Novice« iz loške doline, da se je več ljudi preselilo na Hrvaško, »pa še več se jih bo moralo, ako se jim gozd takó odmeri, kakor graščina hoče«, pripominja dopisnik.<sup>30</sup> Ko je število izseljencev za Ameriko v nekaterih okrajih pričelo naraščati, so »Novice« Slovence odvrčale od izseljevanja v Ameriko in priporočale naselitev v Slavoniji, kjer so fevdalna veleposestva svojo zemljo parcelirala in razprodajala kmetom, da bi se na njej naselili. Leta 1875 je graščina v Pakracu prodajala zemljišča za 200 kmetij; običajno je na kmetijo prišlo 8 oralov zemlje, 1 oral se je računal za hišo in druge zgradbe, 5 oralov v enem kosu za njive in 2 orala za pašnik in gozd. Kdor je hotel, je mogel kupiti tudi več kot 8 oralov. Cena je znašala največ 40 goldinarjev za oral, 100 goldinarjev je bilo treba plačati takoj, ostalo pa v letnih obrokih po 40 goldinarjev s 6 %-nimi obrestmi. Les za gradbo hiš je dobil naseljeneц brezplačno ali iz gozda, ki ga je sam iztrebil na svojem zemljišču (od površine, določene za njive, je bil včasih en del gozd), ali pa iz skupnega gozda. Zanimanje za naselitev pri Pakracu je bilo bržkone precej živo. Ožbolt Dular iz Železne Kaple je potoval nalašč v Slavonijo, da si ogleda kraj nove naselbine in poižve za pogoje naseljevanja ter o rezultatih svojega potovanja obvesti tiste, ki bi morebiti imeli namen, da se preselijo. Njegovo poročilo, ki ga je objavil v »Novicah«, je bilo ugodno, priporočal je naselitev v Slavoniji. Med drugim je omenjal, da je tam poleg naseljencev iz Ogrske, poleg Slovakov in Čehov tudi že nekaj kranjskih družin.<sup>31</sup>

Naseljevanje kmetov v ogrskih deželah, sodeč po rezultatih statistike, ni imelo večjega obsega. Po poklicni statistiki iz 1890 je bilo tedaj le 557 oseb z domovinstvom v šestih deželah, kjer so živeli Slovenci, samostojnih v glavni poklicni skupini kmetijstva in gozdarstva (tabela XI). Če bi bilo več Slovencev, ki bi se kot kmetje naselili na Hrvaškem in v Slavoniji, bi morala biti ta številka večja, dasi so mogoče posamezni izseljenci pridobili domovinstvo na kraju naselitve. Tedaj tudi sezonsko izseljevanje za gozdna dela med našimi izseljenci ni več prevladovalo; v industriji in obrti je bilo zaposlenih več ljudi kot v kmetijstvu in gozdarstvu. Največ kmetijskih in gozdnih delavcev je bilo še vedno s Kranjskega, vendar so bili tudi kranjski delavci močnejše zastopani v poklicni skupini industrije in obrti kot v skupini kmetijstva in gozdarstva. Zaposleni

<sup>27</sup> J. Trdina, Kranjci na Horvaškem. Novice 1860, št. 14.

<sup>28</sup> Bestimmungen wegen Erteilung der Reisepässe zu Uebersiedlungen nach Croatien und Ungarn an Landleute. Statthalterei-Präsidial-Verordnung vom 31. Mai 1854, Z. 1958. Sammlung der seit 1. Jänner 1850 bis 31. October 1854 vom dem Statthalterei-Präsidium, dann von der Statthalterei und von der Landes-Regierung an die Bezirkshauptmannschaften in Krain erlassenen, und in den Reichsgesetz-Blättern und im Landes-Regierungs-Blatte nicht enthaltenen Normativen. Laibach 1855, str. 397.

<sup>29</sup> Novice 1867, št. 24 in 50, dopisa iz Kostela in Fare.

<sup>30</sup> Novice 1868, dopis iz Cerknice, št. 28.

<sup>31</sup> Slovenci ne hodite v Ameriko — Idite v Slavonijo. Novice 1875, str. 63. — O. Duller, Potovanje zaradi naselitve v Slavoniji. Novice 1875, str. 182 in 192.

**Tabela XI: Izseljenci z domovinstvom v slovenskih in prisotni v ogrskih deželah po glavnih poklicnih skupinah in položaju v poklicu leta 1890**

| Domovinske dežele:<br>Štajerska, Koroška, Kranjska, Trst,<br>Goriška, Istra | Samostojni | Nameščenci,<br>delavci,<br>dninarji | Svojci<br>brez<br>poklica | Hišna<br>služinčad | Skupaj |
|-----------------------------------------------------------------------------|------------|-------------------------------------|---------------------------|--------------------|--------|
| Kmetijstvo in gozdarstvo                                                    | 557        | 5.470                               | 2.135                     | 153                | 8.313  |
| Industrija in obrt                                                          | 1.288      | 8.459                               | 6.889                     | 441                | 17.077 |
| Trgovina in promet                                                          | 1.210      | 3.851                               | 4.205                     | 1.142              | 10.408 |
| Javna služba, prosti poklici                                                | 1.635      | 1.739                               | 3.442                     | 1.106              | 7.924  |
| Skupaj                                                                      | 4.690      | 19.519                              | 16.671                    | 2.842              | 43.722 |

Tabela je sestavljena na podlagi podatkov v Oest. Stat., XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VII.

v kmetijstvu in gozdarstvu so imeli sorazmerno najmanj svojcev brez poklica; med 3861 osebami iz Kranjske, ki so pripadali tej poklicni skupini, je bilo le 769 svojcev, kar tudi kaže, da so kmetijski in gozdni delavci bili brez družin in torej niso bili stalno naseljeni v deželah ogrske polovice. Delo v gozdovih tedaj za naše izseljence ni imelo več tistega pomena kot v prejšnjih desetletjih, v gozdarstvu je bila zaposlena manj kot tretjina vseh delavcev in dninarjev, toda skoraj vsi so bili iz Kranjske. Industrijske panoge, v katerih je največ slovenskih izseljencev našlo delo, so bile rudarstvo in fužinarstvo ter lesna industrija. Iz Istre je sorazmeroma največ izseljencev pripadalo skupini trgovine in prometa; ker so istrski izseljenci živeli v velikem številu na Reki, je razumljivo, da so se zaposlili v poklicih, ki so bili z gospodarskim razvojem mesta najbolj povezani. Značilno je tudi veliko število hišne služinčadi med našimi izseljenci, ki je prihajala v dežele ogrske krone skoraj do polovice iz Štajerske.

Od vseh oseb, ki so imele domovinsko pravico na slovenskem ozemlju in so živele v deželah ogrske krone, jih je bilo ob štetju 1890 izkazanih le 19.169 s slovenskim materinim jezikom (tabela XII). Toda precejšno število oseb, ki so imele domovinstvo na Kranjskem in Štajerskem, je izkazanih s hrvaškim materinim jezikom, iz Kranjske je bilo 1723 oseb, ki so imele nemški materin jezik, iz Štajerske je bilo seveda še več Nemcev. Hrvati z domovinstvom iz Kranjske, Štajerske ali drugih dežel, kjer Hrvatov ni bilo, pomenijo povečini že drugi rod slovenskih doseljencev, ki je prevzel vladajoči jezik nove domovine, bili pa so gotovo tudi posamezniki, ki so se po daljši ali krajši dobi življenja na Hrvatskem asimilirali s tamkajšnjim prebivalstvom. Statistika za 1900 je izkazala v ogrskih deželah skupaj 19.311 avstrijskih državljanov s slo-

**Tabela XII. Prebivalstvo z domovinstvom v slovenskih in prisotno v ogrskih deželah po materinem jeziku leta 1890**

| Domovinske dežele | Materin jezik |         |        |        | skupaj |
|-------------------|---------------|---------|--------|--------|--------|
|                   | slovenski     | hrvaški | nemški | ostali |        |
| Štajerska         | 7.782         | 3.328   | 6.155  | 837    | 18.102 |
| Koroška           | 139           | 122     | 1.133  | 130    | 1.524  |
| Kranjska          | 10.160        | 3.425   | 1.723  | 592    | 15.900 |
| Trst              | 96            | 196     | 147    | 1.108  | 1.547  |
| Goriška           | 469           | 222     | 153    | 565    | 1.409  |
| Istra             | 523           | 2.938   | 109    | 1.670  | 5.240  |
|                   | 19.169        | 10.231  | 9.420  | 4.902  | 43.722 |
| Ostale dežele     | 503           |         |        |        |        |
| Skupaj            | 19.672        |         |        |        |        |

Podatki so vzeti iz Oest. Stat. XXXII. Bd., 5. H., Tabelle VIII.

venskim materinim jezikom, 16.157 jih je bilo iz Štajerske in Kranjske, 1318 iz kraških dežel, 170 iz ostalih alpskih dežel, za 1666 pa manjka navedba dežele domovinstva, verjetno je bilo tudi v tej skupini največ takih, ki so bili pristojni na Kranjskem in na Štajerskem. Iz teh dveh dežel je bilo tudi 6861 oseb s hrvaškim materinim jezikom, od katerih je bilo nad 2/3 rojenih v ogrskih deželah, brez dvoma drugi rod naših izseljencev. Od oseb s slovenskim materinim jezikom je bilo 3360 rojenih v ogrski polovici države.

Zdi se, da je bila ogrska statistika za leti 1890 in 1900 glede materinega jezika avstrijskih državljanov točna, o podatkih statistike za leto 1910 tega ni mogoče več trditi. Pri ogrskih ljudskih štetjih niso sicer vpraševali po občevalnem jeziku kot pri avstrijskih, ampak po materinem jeziku kot jeziku, ki ga posamezna oseba priznava za svojega in ga najraje govori.<sup>32</sup> Objavljeni podatki ne kažejo, da bi bile ugotovitve glede materinega jezika tako skrbno obdelane kot pri prejšnjih dveh ljudskih štetjih. Leta 1910 izkazuje statistika v ogrskih deželah skupno le 11.363 oseb s slovenskim materinim jezikom, ki so bile pristojne v raznih avstrijskih deželah, dasi je bilo število oseb s slovenskega ozemlja v ogrski polovici države tedaj mnogo višje. Tega števila Slovencev nikakor ni mogoče spraviti v sklad s številom, ugotovljenim pri prejšnjih štetjih. Veliko število Slovencev in tudi Hrvatov je bilo 1910 brez dvoma v skupini »drugih in neznanih jezikov«, ki je imela 7970 na Štajerskem in 17.600 v avstrijskih kraških deželah pristojnih oseb; h kraškim deželam so tedaj šteli tudi Kranjsko. Ogrska statistična publikacija je za štetje 1910 prinesla sicer tudi podatke o materinem in o občevalnem jeziku prisotnega prebivalstva.<sup>33</sup> Ker pa veljajo ti podatki za vse prisotno prebivalstvo, se iz njih ne more razbrati, koliko jih je odpadlo na Slovence iz Avstrijske polovice. Zanimivo je, da je število oseb s slovenskim materinim jezikom nižje, kot je bilo število oseb s slovenskim občevalnim jezikom (sprechen im allgemeinem vendisch). Po tej statistiki je živelo na Reki 2336 oseb s slovenskim materinim in 3092 s slovenskim občevalnim jezikom, na Hrvaškem in v Slavoniji pa je bilo 15.776 Slovencev po materinem in 19.506 po občevalnem jeziku. V teh statistikah so vsebovani tudi ogrski državljani, zato ne predstavljajo le slovenskega izseljevanja in se s številkami prejšnjih štetij ne dajo primerjati, čeprav so z njimi verjetno zajete predvsem osebe, ki so se doselile s slovenskega ozemlja.

Ob štetju 1910 so tudi ugotavljali, koliko časa so že živeli avstrijski državljani v ogrskih deželah. Od 1000 oseb, ki so imele domovinstvo v alpskih deželah, sta 402 živela v ogrski polovici deset in več let, 189 manj kot eno leto, za 54 je bila doba bivanja v ogrskih deželah neznana. Od 1000 prebivalcev, pristojnih v kraških deželah je živelo v ogrski polovici deset in več let 488, manj kot leto 115 oseb, za 145 ni bilo podatkov o dobi bivanja. V splošnem je bilo torej kranjsko izseljevanje starejšega datuma in nov dotok je bil omejen, kar so pokazale že številke o stanju naših izseljencev.

Med prebivalstvom, ki se je izseljevalo v dežele ogrske polovice, je prvotno znatno prevladoval moški spol (tabela XIII). Zlasti med osebami z domovinstvom na Kranjskem je bil ženski delež neznaten. Številčno razmerje med obeh spoloma se je od štetja do štetja spreminjalo skoraj dosledno le v eni smeri; ženski delež med izseljenci je naraščal. Iz Štajerske, Koroške in tudi Istre je končno bilo v ogrskih deželah več žensk kot moških. Naraščanje ženskega deleža ni šlo v celoti na račun povečanega ženskega doseljavanja iz slovenskega ozemlja, ampak se je število žensk, ki so imele domovinstvo na slovenskem ozemlju, povečalo tudi zato, ker so se naši izseljenci v svoji novi domovini poročili in so dobile žene njihovo domovinstvo. To nam kaže tudi statistika avstrijskih državljanov v ogrski polovici države po starostnih skupinah in roj-

<sup>32</sup> Oest. Stat. LXIV. Bd., 2. H., str. XIV.

<sup>33</sup> Ung. stat. Mitteilungen, 6. Bd., Volkszählung in den Ländern der ungarischen heiligen Krone im Jahre 1910, tabell 15 in 16.

**Tabela XIII: Razmerje spolov pri izseljevanju v ogrske dežele**

| Domovinske dežele | Na 1000 moških z domovinstvom v slovenskih in prisotnih v ogrskih deželah je prišlo žensk |      |      |      |      |
|-------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|------|------|
|                   | 1869                                                                                      | 1880 | 1890 | 1900 | 1910 |
| Štajerska         | 736                                                                                       | 985  | 1002 | 1126 | 1225 |
| Koroška           | 329                                                                                       | 848  | 825  | 1027 | 1323 |
| Kranjska          | 161                                                                                       | 491  | 686  | 726  | 978  |
| Trst              | 615                                                                                       | 1430 | 857  | 828  | 875  |
| Goriška           | 95                                                                                        | 544  | 583  | 565  | 894  |
| Istra             | 260                                                                                       | 884  | 1032 | 951  | 1012 |

Razmerja so izračunana na podlagi podatkov, objavljenih v statističnih publikacijah za posamezna ljudska štetja.

stni pripadnosti, kakor je bila objavljena za 1900. Pri osebah, ki so imele domovinsko pravico na Štajerskem in Kranjskem, je prišlo v starosti od dovršenega 20. leta naprej na 1000 moških 920 žensk. Od tega prebivalstva je bilo v ogrski polovici rojenih 389 moških in 1729 žensk, torej več kot štirikrat toliko žensk kot moških.<sup>34</sup> Število v ogrskih deželah rojenih žensk v tej starosti ne bi moglo tako zelo presegati število tam rojenih moških, če ne bi ženske posredno s sklenitvijo zakona pridobile domovinske pravice na Štajerskem in na Kranjskem. Delež žensk je bil med našimi izseljenci na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki višji kot med izseljenci na Ogrskem. Leta 1880 je prišlo pri osebah z domovinstvom na Štajerskem, ki so živele na Ogrskem, na 1000 moških 900, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki pa 1023 žensk, pri kranjskih izseljencih na Ogrskem je bilo 212, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki 574 žensk na 1000 moških. Še 1910 je bilo med osebami z domovinstvom na Kranjskem in živečih na Ogrskem 781 žensk na 1000 moških, na Hrvaškem in v Slavoniji ter Reki pa so prevladovala že ženske, ki jih je bilo 1021 na 1000 moških. Isto razmerje, dasi ne tako izrazito, je bilo tudi pri izseljencih iz Goriške in Istre, kar dokazuje, da je ostal pri izseljevanju iz teh dežel na Ogrsko sezonski značaj, čeprav ne v tisti meri kot prvotno; izseljevanje na Hrvaško in v Slavonijo ter Reko pa je bilo povečini že združeno s stalno naselitvijo. Tudi iz Prekmurja, kjer je rast prebivalstva v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno postala počasnejša, je izseljevanje naraščalo. Štetje 1900 je ugotovilo v občinah obeh prekmurskih okrajev v njihovem povojnem obsegu 1882, leta 1910 pa 5892 v inozemstvu odsotnih oseb. Izseljevanje je bilo močnejše iz murskosoboškega okraja, kjer je bilo leta 1900 odsotnih v inozemstvu 3,23 %, leta 1910 pa 7,74 % od števila prisotnega prebivalstva, v dolnjelendavskem okraju sta ustrezajoča odstotka znašala le 0,78 % in 4,74 %. Del teh odsotnih Prekmurcev je živel na slovenskem ozemlju v avstrijski polovici države, ki je bila za ogrsko statistiko tudi inozemstvo, del pa je živel dejansko v tujih deželah in državah ter je predstavljal pravo izseljevanje. Iz razpoložljivih statističnih publikacij podrobnosti prekmurskega predvojnega izseljevanja niso razvidne.

Po letu 1878, ko je avstro-ogrsko monarhija zasedla Bosno in Hercegovino, se je pričelo iz slovenskih dežel izseljevanje v ti deželi. Leta 1880 so našli v Bosni in Hercegovini 964 oseb, ki so imele domovinsko pravico v šestih avstrijskih deželah, v katerih so živeli Slovenci; skoraj polovica vseh je bila iz Kranjske. Med izseljenci so prevladovali moški, na 1000 moških je prišlo le 540 žensk. Statistika ne odkriva drugih podrobnosti, iz katerih bi mogli sklepati na značaj našega izseljevanja v Bosno in Hercegovino. Verjetno je bil vsaj v začetku med našimi izseljenci pretežni del takih, ki jih je zaposlila država pri upravi zasedenih dežel. Z leti pa se je v Bosni in Hercegovini naselilo prav znatno število Slovencev. Po štetju 1910 je živelo v Bosni in Hercegovini 7000 oseb, ki so ime-

<sup>34</sup> Oest. Stat. LXIV. Bd., 2. H., str. 38.

le domovinstvo na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. S slovenskim materinim jezikom so našli tedaj 3108 oseb, od katerih jih je 2709 imelo domovinstvo v navedenih deželah. K pripadnikom slovenskega ozemlja smemo šteti tudi vse osebe s srbskim ali hrvaškim materinim jezikom, pristojne na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem ali Goriškem, in tudi precejšen del tistih pripadnikov teh dežel, ki so navedli kak drug kot svoj materin jezik. Tako pridemo do zaključka, da je pretežni del tistih 7000 oseb, ki so imele domovinstvo v avstrijskih deželah, kjer so živeli Slovenci, dejansko tudi bil s slovenskega ozemlja. Številčno razmerje med obema spoloma kaže, da žensko doseljevanje ni dosti zaostajalo za moškim; na 1000 moških je prišlo v splošnem 998 žensk, če to razmerje računamo na število vseh, ki so bili pristojni v šestih avstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom. Razmerje se pokaže v drugačni luči, če ga računamo na število oseb s slovenskim ali srbskim in hrvaškim materinim jezikom, ki so bile pristojne v istih deželah. Pri prebivalstvu s slovenskim materinim jezikom so prevladovali moški; na 1000 je prišlo 669 žensk, pri prebivalstvu s srbskim ali hrvaškim materinim jezikom pa so bile ženske v večini; na 1000 moških jih je bilo 1253. Razlika ni bila toliko posledica različnega razmerja obeh spolov pri doseljevanju v Bosno in Hercegovino, ampak jo je treba pripisati pridobitvi avstrijskega domovinstva po tamkajšnjih hrvaških in srbskih domačinkah, ki so se poročile s Slovenci in jih tudi pritegnile v svoje jezikovno območje.

S propadom avstro-ogrske monarhije v prvi svetovni vojni se je seveda izseljevanje s slovenskega ozemlja na sever v nemške avstrijske dežele ustavilo, tudi izseljeniški tok proti vzhodu je prenehal, kolikor je bil usmerjen na poznejše čisto madžarsko ali pa k Romuniji priključeno ozemlje. Tudi izseljevanje v Reko za velik del slovenskega ozemlja ni več prišlo v poštev. Ostala pa je odprta pot proti vzhodu in jugovzhodu po Jugoslaviji. Pogoji izseljevanja so se v primeri s časom pred prvo svetovno vojno bistveno spremenili tako za slovensko ozemlje kot ozemlje odseljevanja kot za dežele, v katere je bilo naše izseljevanje usmerjeno. Vkljub temu, da je gospodarski razvoj povečal življenjske možnosti za prebivalstvo v jugoslovanskem delu Slovenije, je potreba po izseljevanju še vedno ostala. Priključitev velikega dela slovenske zemlje Italiji je za prebivalstvo na tej zemlji ustvarila politične razmere, ki so posamezne sloje tega prebivalstva silile k odseljevanju. Tuje države, ki so pred svetovno vojno sprejemale izseljence, so jim po vojni zapirale vrata. Izseljeniški tok s slovenskega ozemlja se je mogel še nadalje usmerjati v starih smereh v večji meri le proti vzhodu, kjer so mu poleg Hrvaške in Slavonije bile odprte tudi ostale jugoslovanske dežele.

Izseljevanje v hrvaške in srbske dežele je, kot moremo sklepati po rezultatih ljudskega štetja 1921, postalo intenzivno že takoj po zedinjenju. Tedanje stanje slovenskega izseljevanja po Jugoslaviji moremo ugotavljati le na podlagi števila oseb s slovenskim materinim jezikom. Našli so 39.775 Slovencev v ostalih pokrajinah države, na Hrvaškem in v Slavoniji z Međimurjem, Kastvom in Krkom 23.260, v Dalmaciji 1048, Banatu, Bački in Baranji 7105, v Bosni in Hercegovini 4682, v Srbiji 3625 in 55 v Črni gori. Število oseb s slovenskim materinim jezikom je bilo na Hrvaškem in v Slavoniji kakor tudi v Bosni in Hercegovini precej višje kot pri zadnjem predvojnem štetju. Ker vemo, da so se Slovenci v tujini hitro asimilirali večinskemu narodu in da je mnogo naših ljudi na Hrvaškem in v Slavoniji ter v Bosni in Hercegovini navajalo že pred prvo svetovno vojno hrvaščino ali srbščino kot svoj materin jezik, smemo trditi, da je bilo število oseb slovenskega rodu vsaj v omenjenih deželah, kjer je bilo slovensko naseljevanje staro že nekaj desetletij, višje, kot ga kaže statistika. Leta 1910 so našli v Zagrebu 7169 oseb, ki so imele domovinsko pravico v avstrijskih deželah, kjer so živeli Slovenci, v tem številu so bile tudi domačinke, poročene z doseljenci, in njihovi otroci, dalje tudi nemški in Hrvat-

ski doseljenci iz istih dežel, tako da je moralo biti oseb s slovenskim materinim jezikom manj kot pa z domovinstvom na slovenskem ozemlju. Ob štetju 1921 so našteli v Zagrebu 8699 Slovencev, kar dokazuje, da so se še vedno na novo doseljevali.

Leta 1931, ko je bilo v Jugoslaviji zadnje ljudsko štetje pred drugo svetovno vojno, niso ugotavljali materinega jezika, pač pa je obdelano prebivalstvo po rojstni pripadnosti. Podatki te statistike so objavljeni po banovinah, ki pa se niso krile s prejšnjimi upravnimi enotami, zato jih ni mogoče brez nadaljnega primerjati s podatki štetja iz leta 1921, ne glede na to, da se za leto 1921 nanašajo na materin jezik ali narodnost, leta 1931 pa na kraj rojstva. Tabela XIV vsebuje pregled o številu prebivalstva, rojenega na ozemlju nekdanje Dravske banovine, po banovinah, v katerih so živeli ob času štetja. Število rojenih v Dravski banovini in živečih v drugih banovinah je bilo višje kot 1921 število Slovencev v neslovenskih pokrajinah države. Toda Slovenci, ki jih je ugotovilo štetje 1921, niso bili rojeni le na ozemlju nekdanje Dravske banovine, med njimi so bili tudi s slovenskega ozemlja, ki je ostalo izven mej Jugoslavije; število, ki bi vsebovalo le Slovence iz Dravske banovine, bi moralo biti nižje. Na drugi strani, če sodimo po predvojnih statistikah, je bilo precej takih, ki so bili po rojstvu z ozemlja Dravske banovine, niso se pa priznavali za Slovence; njihovo upoštevanje bi vplivalo na zvišanje števila Slovencev. Ne moremo presoditi, koliko se število enih in drugih medsebojno izravna. Vkljub vsem tem pomislekom pa je izven dvoma, da moremo razliko med številom Slovencev, ki so 1921 živeli v neslovenskih pokrajinah države, in med številom v Dravski banovini rojenih, živečih 1931 v drugih banovinah, razložiti le z nadaljnjim doseljevanjem Slovencev v ostale dele države. Vsi, ki so jih šteli izven Dravske banovine, kjer so bili rojeni, niso bili izseljenci, vmes so bili vojaki, ki so služili kadrski rok v raznih krajih države, in osebe, ki so se le začasno mudile v drugih banovinah.

Sorazmerno najbolj se je pomnožilo število Slovencev v Beogradu, kjer so jih leta 1921 našteli 1059, leta 1931 pa je tam živelo 5061 oseb, ki so bile rojene v Dravski banovini. To povečanje je šlo gotovo v veliki meri na račun državne uprave, ki je pritegnila v centralne urade tudi veliko število Slovencev. Daleč pred vsemi drugimi banovinami, s skoraj 60 % vseh v Dravski banovini rojenih in v drugih banovinah štetih oseb, je bila Savska banovina, ki se je v glavnem krila z nekdanjo Hrvatsko in Slavonijo. V Zagrebu, kjer je bilo leta 1921 8699 Slovencev, so našteli deset let pozneje 17.360 oseb po rojstvu iz Dravske bano-

**Tabela XIV: V Dravski banovini rojeni po banovinah bivanja leta 1931**

| Banovina                      | Moški   | Ženske  | Skupaj    | Na 1000 rojenih v % |
|-------------------------------|---------|---------|-----------|---------------------|
| Dravska                       | 307.975 | 555.087 | 1.063.062 | 949,0               |
| Drinska                       | 1.915   | 1.322   | 3.237     | 2,8                 |
| Dunavska                      | 2.814   | 1.557   | 4.371     | 3,9                 |
| Moravska                      | 1.743   | 811     | 2.554     | 2,3                 |
| Primorska                     | 1.519   | 597     | 2.116     | 1,9                 |
| Savska                        | 14.530  | 19.500  | 34.030    | 30,4                |
| Vardarska                     | 1.051   | 442     | 1.493     | 1,3                 |
| Vrbaska                       | 842     | 693     | 1.535     | 1,4                 |
| Zetska                        | 1.835   | 470     | 2.305     | 2,0                 |
| Beograd z Zemunom in Pančevom | 2.511   | 3.099   | 5.610     | 5,0                 |
|                               | 536.735 | 583.578 | 1.120.313 | 1.000,0             |

Podatki so vzeti iz »Statističnog godišnjaka 1938/1939«.

vine; po Perčiču, ki navaja za Zagreb 17.541 oseb iz Dravske banovine, je to predstavljalo 9,4 % celotnega zagrebškega prebivalstva.<sup>35</sup> Poleg Slovencev iz Dravske banovine so se doseljevali v razne kraje Jugoslavije tudi Slovenci iz slovenskega ozemlja, ki je ostalo izven jugoslovanskih mej, predvsem iz Slovenskega Primorja. Statistika vsebuje te Slovence v skupinah oseb, rojenih v Italiji in Avstriji, velik del teh oseb, 28.146 od 54.204 v Italiji rojenih in 16.736 od 29.521 v Avstriji rojenih, je živel na ozemlju Dravske banovine, 14.525 v Italiji in 6350 v Avstriji rojenih je bilo v Savski banovini. Verjetno je velik del v Italiji in pretežni del v Avstriji rojenih odpadel na Slovence, vendar manjka osnova, da bi se moglo njihovo število točneje določiti.

Med osebami, rojenimi v Dravski banovini, živečimi pa v drugih banovinah, je v splošnem prevladoval moški spol, toda ne občutno, na 1000 moških je prišlo 991 žensk. V Savski banovini in na področjih uprave mesta Beograda, ki je obsegala tudi Zemun in Pančevo, je bilo razmerje obratno, ženske so bile v precejšnji večini; na 1000 v Dravski banovini rojenih moških je bilo v Savski banovini 1342 in na področju uprave mesta Beograda 1234 žensk. V vseh drugih banovinah je bilo moških, ki so bili rojeni v Dravski banovini, mnogo več kot žensk, v vardarski, moravski in primorski več kot dvakrat, v zetski celo več kot trikrat toliko. Tako močno prevladovanje moških moramo pripisovati velikemu številu Slovencev, ki so v garnizijah tujih banovin služili svoj vojaški rok, daši so mogoče tudi med praviimi izseljenci bili moški močneje zastopani kot ženske.

Tudi starostna struktura slovenskih izseljencev je značilna in zanimiva. V Dravski banovini je prišlo na 1000 prav tam rojenih in prisotnih moških 557, na 1000 žensk 587 v pridobitnosposobni starosti, v starosti do dovršenega 14. leta je bilo nekaj nad 300, in v starosti 60 let in več pa nekaj nad 100 oseb pri vsakem spolu. Med osebami, ki so bile rojene v Dravski banovini, navzoče pa v ostalih banovinah, je prišlo na pridobitnosposobno starost 853 moških in 830 žensk na 1000, pridobitno še ne sposobnih je bilo 77 dečkov in 76 deklic, ne več pridobitnosposobnih pa 70 moškega in 94 ženskega spola. Starostna struktura po posameznih banovinah se je od tega povprečja oddaljevala; kjer je bilo naseljevanje Slovencev starejšega datuma, tam je bila močneje zastopana tudi skupina 60 in več let starih, v banovinah, kjer so bili Slovenci naseljeni šele kratak čas in zlasti, kjer so prevladovali moški, ki so služili kadrski rok, sta bili obe skrajni starostni skupini šibki. V Savski banovini, kamor so se Slovenci izseljevali vsaj že dve generaciji, je bilo na 1000 v Dravski banovini rojenih moških v prvi starostni skupini 86, v drugi 803 in v tretji 111 oseb, pri ženskah pa je prišlo na posamezne starostne skupine 64, 820 in 116 oseb. V Beogradu so se Slovenci naselili šele po zedinitvi, na področju uprave mesta Beograda je prišlo na prvo skupino 80 moških ter 67 žensk, na drugo 908 moških ter 911 žensk in na tretjo 12 moških in 22 žensk na 1000 oseb moškega oziroma ženskega spola rojenih v Dravski banovini.

#### Zusammenfassung

#### DIE AUSWANDERUNG DER SLOWENEN NACH DEN ANDEREN LÄNDERN DER HABSBURGERMONARCHIE

Vlado Valenčič

Die Abhandlung versucht die Auswanderung der Slowenen nach den anderen Ländern der ehemaligen österreichisch-ungarischen Monarchie auf Grund der Ergebnisse der Volkszählungen darzustellen. Für alle Volkszählungen haben wir die Daten

<sup>35</sup> Dr. Janko Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem. Zbornik znanstvenih razprav jur. fakultete 1932/33, str. 191–204.

über die Heimatzuständigkeit der Bevölkerung zur Verfügung, für die Volkszählungen 1890, 1900 und 1910 auch die Daten über die Gebürtigkeit. Diese Daten enthüllen uns, wie viele auf dem slowenischen Gebiet Heimatsberechtigten oder Gebürtigen in anderen Ländern gezählt wurden. Das ermöglicht uns sich ein annäherndes Bild über den Umfang und die Richtung der Auswanderung zu machen.

Nach den Ergebnissen der Volkszählung 1857 befanden sich die meisten außerhalb ihrer Heimatsländern Krain, dem Küstenland, Kärnten und der Steiermark lebenden Bewohner in Niederösterreich. Die Stadt Wien als das Verwaltungs- und Wirtschaftszentrum war wohl die stärkste Anziehungskraft für die Einwanderer. Zahlreiche Heimatsberechtigten aus Krain und der Steiermark wurden in Kroatien, Slawonien und auch Ungarn gezählt.

Von den in den folgenden Ländern Heimatsberechtigten und bei Volkszählung 1869 in den übrigen österreichischen Ländern lebenden Personen befanden sich in der Ober- und der Mittelsteiermark: aus Krain mehr als ein Drittel, aus Kärnten fast zwei Drittel, aus dem Küstenland mehr als ein Viertel. Bedeutend höher als im Jahre 1857 war die Zahl aus dem slowenischen Gebiet Heimatsberechtigten in den ungarischen Ländern. Unter diesen war es eine größere Anzahl von Personen, die sich, besonders aus Krain, jährlich während der Wintermonaten dorthin begaben um Waldarbeiten zu verrichten. Auch die Hausierer waren in einigen Bezirken zahlreich; nur aus dem Bezirk Gottschee waren 1006 heimatsberechtigte Personen in Wien gezählt.

Die Auswanderung aus dem slowenischen Gebiet nach den deutschen Ländern ist bis zum Jahre 1880 angewachsen, besonders nach Niederösterreich und nach der Ober- und Mittelsteiermark. Die Zahl der außer ihres Heimatslandes in anderen österreichischen Ländern lebenden Personen hat sich im Küstenland und in Kärnten mehr als verdoppelt, in Krain und in der Steiermark war fast doppelt so groß. In den nächsten zwei Jahrzehnten setzte sich solche Entwicklung fort. In der Ober- und der Mittelsteiermark haben sich tausende von Slowenen angesiedelt. Zwei Drittel der Heimatsberechtigten in der Untersteiermark, die außerhalb des slowenischen Gebietes gelebt haben, waren im deutschen Teil des Landes ansässig. Auch für den slowenischen Teil von Kärnten waren die Ober- und die Mittelsteiermark als Einwanderungsland an erster Stelle. Das andere bedeutende Ziel slowenischen Einwanderung war Niederösterreich beziehungsweise Wien. Mehrere tausend der in Krain und in der Untersteiermark Heimatsberechtigten, besonders Landarbeiter, waren in den deutschen Bezirken Kärntens.

Für die Volkszählungen 1890, 1900 und 1910 waren auch die Ergebnisse über die Gebürtigkeit veröffentlicht. Nach den Ergebnissen für das Jahr 1890 waren in den fremden österreichischen Ländern aus der Untersteiermark rund 1/6, aus Kärnten 1/5, aus Krain und aus Görz 1/4 mehr Personen heimatsberechtigt als in diesen Ländern geboren! Dieses Verhältnis änderte sich nach dem Jahre 1900, als den österreichischen Staatsbürgern das Anrecht auf das Heimatsrecht in der Gemeinde zugestanden wurde, in welcher sie ununterbrochen zehn Jahre verbracht haben. Eine große Anzahl von Auswanderern machte Gebrauch von dieser Gesetzesbestimmung, es verminderte sich die Zahl der Heimatsberechtigten aus den slowenischen Bezirken, welche in den fremden österreichischen Ländern gelebt haben.

Die Zahl der in den ungarischen Ländern anwesenden und auf dem slowenischen Gebiet heimatsberechtigten Personen hat sich seit dem Jahre 1857 bis 1890 verfünffacht. Im Jahre 1890 lebten dort fast 3 % von der Gesamtzahl der in Krain Heimatsberechtigten und 2,5 % der Heimatsberechtigten in der Untersteiermark. Anfangs hatte die Auswanderung nach Kroatien einen überwiegend saisonartigen Charakter (Wald- und Feldarbeiter), später waren im geringeren Maße an der Auswanderung auch die Bauern beteiligt, die ihre Bauerngüter verkauft und neue in Kroatien erworben haben. Im Jahre 1890 waren die Auswanderer, welche zu Industrie- und Gewerbetreibern geworden sind, schon zahlreicher als die Forst- und Feldarbeiter. In den Ländern der ungarischen Krone wurden im Jahre 1890 19.169 Personen mit slowenischer Muttersprache gezählt.

Nach der Besetzung von Bosnien und Herzegowina im Jahre 1878 war die slowenische Auswanderung auch nach diesen Ländern gerichtet.

In Jugoslawien setzte sich die Auswanderung nach den östlichen Ländern fort. Im Jahre 1921 wurden 39.755 Slowenen in andern Ländern Jugoslawiens gezählt. In den kroatischen Ländern waren es 23.260 Personen, in Vojvodina 7105, in Bosnien und Herzegowina 4682, in Serbien 3625, die übrigen entfielen an Dalmatien aus und Montenegro. Die Ergebnisse der Volkszählung 1931 enthalten die Daten über die Gebürtigkeit nach den Banschaften. Trotzdem kann festgestellt werden, daß die Auswanderung stark zugenommen hat. So wurden 1931 in Zagreb 17.541 und in Belgrad 5051 Personen festgestellt, welche in der Draubanschaft geboren worden sind.

## ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 6 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separadni odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 4 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 14 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 10 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — 12 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. — 8 din

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolškim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.